ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Guru Nanak Dev with his faithful disciples Mardana (with rabaab) and Bala

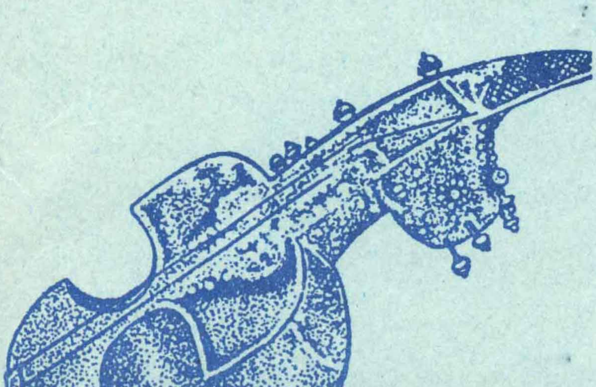

Saranda, invented by
Sri Guru Hargobind Sahib

Taaoos, successor to the Saranda

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

■

ਮਈ 2000

ਮੁੱਲ : 10 ਰੁਪਏ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ

■ ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ. ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ) ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.

■ ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ
ਐਮ.ਏ., ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.

■ ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ
ਸ. ਜੋਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਚੈੱਕ/ਡਰਾਫਟ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਰਜਿ.
1246, (1st. ਫਲੋਰ) ਸੈਕਟਰ 22-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਫੋਨ: 0172 - 701396, 713915

ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ:-4-8-90 ਮਿਤੀ 20-2-91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961, vide CIT/ CHD/80-G/78/Tech. Dated 30-7-1999 valid upto 31-3-2001

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼ ਐਸ ਸੀ ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੋਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

Layout: *sohal specials* (Pager: 9610408677)

ਅੰਕ 5 ◆ ਸਾਲ ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ◆ ਮਈ 2000

2 ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

3 ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ

4 ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ
■ ਪ੍ਰੋ. ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ

9 ਜਿਨ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ
ਤੇ ਜਨ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ॥ ■ ਸ੍ਰ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

11 ਸਿਮਰਨ-ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ■ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ

13 ਗੁਰਮਤ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ : ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ
■ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ

17 ਅਖੰਡ ਪਾਠ ■ ਸੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਦੀ

18 ਪੁਸਤਕ ਸਮੀਖਿਆ ■ ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ

22 ਕੈਸਟ ਸਮੀਖਿਆ ■ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਹੰਸ'

24 Gurmat Sangeet ■ Bhayee Sikandar Singh

34 ਨੋਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ■ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

35 ਸੁਰ ਲਿਪੀਆਂ ■ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

Cover Sketch:

Courtesy: 'NISHAAN' Published by The Nagarra Trust

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਦੇਸ਼	
ਇਕ ਕਾਪੀ	10 ਰੁਪਏ
ਸਲਾਨਾ	100 ਰੁਪਏ
ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ (15 ਸਾਲ)	1000 ਰੁਪਏ
ਵਿਦੇਸ਼	
ਸਲਾਨਾ	20 $
ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ (15 ਸਾਲ)	200 $

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਪਿਛਲਾ ਕਵਰ	3000 ਰੁਪਏ
ਕਵਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪੰਨੇ	2000 ਰੁਪਏ
ਸਾਧਾਰਨ ਪੂਰਾ ਪੰਨਾ	1000 ਰੁਪਏ

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

★ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ ਉਚਕੋਟੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਜੋ ਨਵਾਂ ਸਤੰਭ 'ਆਉ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖੀਏ' ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸਰਾਹਣੀਯ ਹੈ। ਤਬਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਸੰਗੀਤ' ਜੋ ਹਾਥਰਸ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਹਰ ਛੇਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਹਰ ਛੇਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜਗਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਰਾਗੀ, ਚੰਗੇ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ, ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਰ ਲਿਪੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੋ ਨਵੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਕੋਟਾ ਘਟ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰੀ ਤਬਲੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨ ਕੁਝ ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਕੇ 'ਦਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਚਲਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਗਲ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਥੋਹੜਾ ਹੈ। ਉਦਮ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈ।

- ਡਾ. ਗਿਆਨੀ ਚੇਤ ਸਿੰਘ

R2-4B ਰਵੀ ਨਗਰ ਐਕਟੇਨਸ਼ਨ ਧਰਮਪੁਰੀ (ਖਿਆਲਾ)
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 8

★ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਪੜ੍ਹਿਆ। ਵਧੀਆ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੀ. ਏ. (ਵਿਸ਼ਾਰਦ) ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ। ਚੰਦਾ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮੁਫਤ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ।

- ਮਾਸਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਹੈਬਤ ਪੁਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ

★ ਦਾਸ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਤੇ ਮੁਫਲਸ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕਮੀ ਹੈ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਆਦਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਲੀਟੈਂਸੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਹੈ। ਕੀ ਕਰੀਏ ਸਰਮਾਇਆਦਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ।

ਤਿੰਨ ਲੜਕੀਆਂ ਤੇ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਹੈ। ਲੜਕਾ B.A. ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਰ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਤੀ ਰਸੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ਅਤੀ ਤੰਗ ਹਾਂ। ਇਸ ਬੁੱਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰ ਤੋਂ ਭਾਰ ਉਤਾਰਾਂ ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ਕੁਝ ਉਪਾਏ ਦੱਸੋ। ਜੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਤੇ ਰਹਿਮ ਖਾਉ। ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਰੋਜਗਾਰ ਦੁਵਾਉ ਕਿਸੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ।

- ਗਰੀਬ ਸਿੰਘ

ਪਿੰਡ ਸੁਰਗਸੂ, ਡਾਕ ਮਟਨ 192125 (ਕਸ਼ਮੀਰ)

★ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੱਛਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਫਾ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸ਼ਰਸ਼ਾਰ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਕਟ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਗਹਿਰੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਟ੍ਰਸਟ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜੀ।

- Harbhajan Singh

48, Behind Ram Darbar Temple,
Shashtri Nagar, Jammu (J&K) 180 004

★ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਮਤਿ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ (ਬਾਉਲੀ) ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਨੂੰ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵਜੋਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਾਠਕ ਵੀ ਮਾਣ ਸਕਣ। ਇਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਕ ਵਸੀਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਇਹ ਮਨਸ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੀ ਮਹਿਕ ਖਿੰਡਾਵੇ।

- ਵਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਮਤਿ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
ਗੁ. ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ

ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ

ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ! ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਇੱਕ ਥਾਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ -"ਜੇ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਈ। ਅੱਗੇ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭਾਵ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਮੁੜ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਦੀ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਨਾਂ ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਗਿੱਲ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਾਂ। ਪੜ੍ਹਨੀ ਲਿਖਣੀ ਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਮੇਰਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦਾਹੜੀ ਕਟਦਾ ਸੀ। ਉਂਜ ਬੜਾ ਬਣ ਫਬ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਬੜਾ ਅੱਖੜ ਸੀ। ਲੜਦਾ ਝਗੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਗਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਗਾਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਥੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਗਜ਼ਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੇਅਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ :

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਪਾਣੀ ਸਾਥੀ ਦੋਵੇਂ ਵਸਦੇ ਨੇ,
ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅੱਗ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੇ ਵਸਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗਜ਼ਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਜ਼ਲ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰੀ ਦੋ ਰੁਪਏ ਮੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ। 1964-65 ਦੇ ਦੋ ਰੁਪਇਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੀਰਤਨੀ ਸਾਥੀ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਜਟਕਾ ਜਿਹਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਪਈ ਰਕਮ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਦ ਦੁਗਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ -ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ 2 ਰੁਪਏ 1970 ਵਿੱਚ 4, 1975 ਵਿੱਚ 8, 1980 ਵਿੱਚ 16, 1985 ਵਿੱਚ 32, 1990 ਵਿੱਚ 64, 1995 ਵਿੱਚ 128 ਅਤੇ 2000 ਵਿੱਚ 256 ਰੁਪਏ ਬਣ ਗਏ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਜਾਂ ਦਸ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ।

ਉਦੋਂ -ਇਤਨੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਅੱਖੜ ਜਾਪਦਾ ਇਹ ਅਧਿਆਪਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੋਮਲ ਭਾਵੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅੱਖੜ ਵਤੀਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ -ਜੇ ਅੱਜ ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਸ ਆਦਰ ਭੇਟ ਕਰਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆਵਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂ।

ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ -ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਵੇ -ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਬਖਸ਼ੇ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ।

ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਵਾਂ ਥੋਹੜਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ

ਪ੍ਰੋ. ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ ★

ਪ੍ਰਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਰਿਕ (Liric) ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯਵਾਦੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। Liric ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਯੂਨਾਨ ਵਿੱਚ ਲੂਰਾ (Lura) ਨਾਮਕ ਵਾਦ-ਯੰਤਰ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਵਿੱਚ ਗਾਇਣ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ Luri Kos (ਲੂਰੀ ਕੋਸ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ Luri ਤੋਂ Lyric ਸ਼ਬਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। (Encyclopaedia Britannica Vol. XVII, P. 177)

ਪ੍ਰਗੀਤ ਸਵੈ-ਸੰਬੋਧਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। T.S. Eliot ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ "ਪ੍ਰਗੀਤ ਕਵੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਉਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ।" ਸਰੋਦੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੰਬੋਧਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਸਵੈ-ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਵੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੋਦੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕ ਲਘੂ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਆਂਤਰਿਕ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਸੰਗੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰੰਤੂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇੱਕ ਹੁਲਾਰਾ ਜਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗੀਤ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਤਰਲ ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਮਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਗੀਤ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦਾ ਆਂਤਰਿਕ ਅਨੁਕਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕ ਕਾਵਿ ਸਰੋਦੀ ਕਾਵਿ (Melopious Poetry) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗੀਤ ਜਾ ਸਰੋਦੀ ਗੀਤ ਗਾਇਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਾਵਿ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹਲਕਾ ਫੁਲਕਾ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕ ਪੁਸ਼ਕ ਤੇ ਟਹਿਕ ਮਹਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੋਦੀ ਗੀਤ ਸਰਲ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਗਾਇਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਾਇਣ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਛੱਕੇ ਛੰਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਤਲਖੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਧੁਰਤਾ ਦਾ ਛਿੱਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਰਲਤਾ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਮਿੱਠਤਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ।

1. ਕਲਾ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ : ਇਹ ਕਲਾ ਰਹਿਤ ਕਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਠੀਕ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਰਿ ਆਪੇ ਅਪਰੰਪਰ ਕਰਤਾ
ਹਰਿ ਆਪੇ ਬੋਲਿ ਬੁਲਾਇ।

ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਾਧਾਰਨਤਾ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਪੂਰਨ ਕਲਾ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਧੁੰਧਲੀ ਕਿਉਂ ਰਹੇ।

ਆਪੇ ਲੇਖਣ ਆਪਿ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪੇ ਲੇਖ ਲੇਖਾ ਹਾ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ The Spirit of Oriental Poetry ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਕਾਮਲ ਕਵਿਤਾ (Prophetic Poetry) ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਥਾਹ ਸੋਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਮਡ ਉਮਡ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਤਨਾ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਮਲ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਮਨੋਹਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ। ਰੇਡੀਅਮ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜੋਤਮਈ ਕਿਰਨਾਂ ਸਦਾ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਛੱਕੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਵਿਸ਼ੇ : ਵਿਸ਼ੇ ਭਾਵਾਂ ਗੁੱਧਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਹੀ ਗੀਤਮਈ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਰਾਗਮਈ ਤੇ ਤਾਲਮਈ ਬਣਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅੰਤਰਾਤਮਾ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਕਿਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਧੂਹ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਤਖਤ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੱਕੇ ਛੰਤਾਂ

★ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਵਿਭਾਗ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਆਰੀਆ ਮਹਿਲਾ ਕਾਲਜ, ਦੀਨਾਨਗਰ 143 531 (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)

ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰੀਤ ਵਲਵਲਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ੇ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਮੋਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ- "ਇਸ਼ਕ ਹੀ ਇਸ਼ਕ ਹੈ ਯਹਾਂ ਦੇਖੋ ਸਾਰੇ ਆਲਮ ਮੇਂ ਭਰ ਰਹਾ ਹੈ ਇਸ਼ਕ।"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਦਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦਾ। ਇਹ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ੇ ਹੈ। ਸੋ ਆਮ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਡੂੰਘੀ ਗਹਿਰੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫੀ, ਕੋਈ ਵੇਦ-ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਸਗੋਂ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਪ੍ਰੀਤ ਵਲਵਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਜੋ ਅਨੰਦ ਸੰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਯੋਗੀ ਵਲਵਲੇ ਦੀ ਤੀਖ਼ਣਤਾ ਤੇ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਮਨ ਗਾ ਉੱਠਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਆਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

3. **ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਗਟਾ** : ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਰਲ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਢੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਸ਼ੇ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ, ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਵਲਪਲੇਚਵਾਂ ਬਣਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਣ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ ਅੰਤਰ ਕੀ ਪੀੜ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਅੰਤਰ ਕੀ ਪੀੜਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਕੱਟਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਹਰਿ ਜੁਗ ਜੁਗ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ।
ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ।
ਹਰਨਾਖਸੁ ਦੁਸਟ ਹਰਿ ਮਾਰਿਆ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਤਰਾਇਆ।
ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਪਿਠ ਦੇਇ
ਨਾਮ ਦੇਉ ਮੁਖ ਲਾਇਆ।
ਜਨ ਨਾਨਕ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿਆ
ਅੰਤ ਲਏ ਛਡਾਇਆ।

4. **ਛੰਦ** : ਛੰਦ ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੋਲ ਤੇ ਰਾਗ ਨੂੰ ਤੀਖ਼ਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਕਾਂਤ ਇਸ ਨਾਲ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਰਸ, ਧਵਨੀ, ਤਾਲ, ਲੈਅ (Rhythm) ਤੇ ਵਹਾਓ (Flow) ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਉੱਤੇ ਜ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਘੰਨਘੋਰਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਖੁਟ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਕੀਤਰਨ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸਮੂਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਖੁਲ੍ਹ ਨਾਲ ਸਗੋਂ ਸਰਲਤਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਛੰਤ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਰੋਦੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਸੰਯੋਗੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਮਈ ਨਹੀਂ। ਸਰੋਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਹਰਾਵਰਤੀ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਾਧਾਰਨਤਾ, ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. **ਬੋਲੀ** : ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੋਂ ਪਲੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੰਬੋਧਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਰਾਜੇ, ਗੁਰਮੁਖ, ਪਿਆਰੇ, ਸੁਆਮੀ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਦਿ। 'ੜ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਠੜਾ, ਦਾ ਤੜੇ, ਰਤਿਅੜੇ, ਵਿਟੜਿਅਹੁ, ਆਦਿ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਰਲ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਠੇਠ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਢੂੰਢਿ ਢੂੰਢੇਦਿਆਂ
ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਲਧਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ।
ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ ਕੋਟ ਗੜ੍ਹ, ਵਿਚ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਿਧਾ।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਰਤਨ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਤਨ ਵਿਧਾ।
ਧੁਰ ਭਾਗ ਵਡੇ ਹਰਿ ਪਾਇਆ, ਨਾਨਕ ਰਸ ਗੁਧਾ।

ਫਿਰ ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ, ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਤੇ ਪਰਿਚਿਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ।

6. **ਕਲਪਨਾ** : (Imagination) ਕਲਪਨਾ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਭਰਕੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਸੁੰਦਰ ਬਿੰਬਾਵਲੀ (Imagery) ਸਿਰਜ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਤਸਵੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਤਰਾਂ

ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਜਦ ਨੈਣਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਰਾਤ ਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਙ ਝਲਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਅਨੰਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਆਮ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਮਹਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਵਲਵਲੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ (Genius) ਨੇ ਮਹਾਨ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਕੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਤਿੱਤਰ-ਮੋਰ-ਖੰਭੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਹੈ।

7. **ਅਲੰਕਾਰ** : ਅਲੰਕਾਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਜਣ ਤੇ ਫੱਬਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਕਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੇ ਸਪਰਸ਼ੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਲੰਕਾਰ ਬੜੇ ਹੀ ਮਿੱਠੇ, ਨਰੋਏ, ਸਰਲ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵੀ, ਪਰ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘਾੜ, ਨਿਖ਼ਾਰ, ਉਭਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਨਮੂਨਾ ਵੇਖੋ-

ਸਚ ਸ਼ਾਹ ਹਮਾਰਾ ਤੂੰ ਧਨੀ,
ਸਭੁ ਜਗਤ ਵਣਜਾਰਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ।
ਸਭ ਭਾਂਡੇ ਤੁਧੈ ਸਾਜਿਆ,
ਵਿੱਚ ਵਸਤੁ ਹਰਿ ਥਾਰਾ।
ਜੋ ਪਾਂਵਹਿ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਵਸਤ ਸਾ
ਨਿਕਲੈ ਕਿਆ ਕੋਈ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ।
ਜਨ ਨਾਨਕ ਕਉ ਹਰਿ ਸੌਂਪਿਆ,
ਹਰਿ ਭਗਤ ਭੰਡਾਰਾ।

8. **ਰਾਗ** : ਰਾਗ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਖੰਡ (Uninterrupted) ਤੇ ਅਖੁੱਟ (Ineuhaustible) ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਲ ਤੁਕਾਂਤ ਇੱਕ ਰਸ ਇੱਕ ਤੋਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਛੰਤ ਦੀਆਂ 6,4 ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਖੁਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਨੇਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੂਪਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ-

Literally raga is something that colours or tinges the mind with some definite feeling .... a wave of passion or emotion. (O.C. Gaugoly)

(Ragas & Raginis)

What is a raga? It is an atmosphere, a musical colouring. This colouring is associated with a mood of feeling and sentiment. It is often also associated with the time of the day.

(Philippe Sterne Le Musique - Hindone)

ਸੋ ਰਾਗ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਨੇ। ਇਹ ਛੰਤ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿੱਚ ਹਨ।

9. **ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ** : ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਉਲੀਕ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਲੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ-

ਸ਼ਬਦ ਮਹਿ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਮਹਿ ਸ਼ਬਦ

ਸਗੋਂ ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹਨ-
ਧੰਨ ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ।

ਸੋ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਲਿਵਲੀਣ ਹਨ।

10. **ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਣ** : ਛੱਕੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਹਰੇਕ ਬਿਰਹੋਂ-ਕੁੱਠੀ-ਰੂਹ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਤੇ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਅਰਜੋਈ ਦੀਆਂ ਹੂਕਾਂ, ਕੂਕਾਂ, ਵਿਲਕਾਂ, ਤਰਲਿਆਂ, ਤਾਘਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਰਹਿਤ ਹਨ। ਭਾਵ (Passions) ਸਵਰਜਨਕ (Universal) ਤੇ ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਣ (Generalised) ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਵ ਏਨੇ ਅਨਿੱਜੀ ਲਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਗੋਂ ਅਵਾਮ (masses) ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਲਗਦੇ ਹਨ।

11. **ਦੁਹਰਾਵਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ** : ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਤੇ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਤਾਲ ਤੇ ਸਾਜ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੁਹਰਾਓ ਰਵਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਵਾਨਗੀ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤੇਜ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰੋਦ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੋਦ ਸਿਖ਼ਰਾਂ ਤੇ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦਾ ਸੁਹਜ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਝੂਮ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਦੁਹਰਾਵਰਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਤੱਕੋ-

ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ,
ਤਿਨਾ ਫਿਰ ਬਿਘਨੁ ਨ ਹੋਈ ਰਾਮ ਰਾਜੇ।
ਜਿਨੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮਨਾਇਆ,
ਤਿਨਾ ਸੁਖ ਸਦ ਹੋਈ।
ਜਿਨਾ ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟਿਆ,
ਤਿਨਾ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਸੋਈ।

ਕੀਰਤਨ ਵੇਲੇ ਹਰੇਕ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ਦਾ ਤਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੋ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਰੂਸੋ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵਤਾ ਤੇ ਸਚਾਈ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਹੋ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਇਹ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਨਵੀਂ ਤਾਜ਼ਗੀ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਭਿੰਨ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨੀ ਪੀਂਘ ਨੂੰ ਸਤਰੰਗੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੇਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖੀਵਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

12. **ਲੋਕ ਸੁਰ :** ਛੱਕਾ ਛੰਦ ਲੋਕ ਧਾਰਾ ਦਾ ਹੈ। ਛੰਤ ਛੰਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਲੋਕ ਸੁਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਗੀਤਾਤਮਕ ਬਣਾਕੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹਾਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਢੋਲਕੀਆਂ, ਛੈਣਿਆਂ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਲੋਕ ਸੁਰ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਸਾਜ਼ ਤੇ ਤਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗੀਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਿਖਰਾਂ ਛੂਹਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਸੁਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੁਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਗੁਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਹੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੱਕੇ ਛੰਤਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

13. **ਸੈ-ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੁਰ :** ਪ੍ਰਗੀਤ ਸਵੈ-ਸੰਬੋਧਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ T.S. Eliot ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਗੀਤ ਸਵੈ-ਸੰਬੋਧਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗੀਤ ਕਵੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਉਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੋਦੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੀ ਸਵੈ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਦੁੱਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੰਬੋਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਵੈ-ਸੰਬੋਧਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਮਾਲ ਦਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੜੀਏ, ਕਹਿਕੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਜਿੰਦੜੀ ਵਿਗਾਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਮੇਰੇ ਬਾਬਲਾ, ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ, ਮੇਰੇ ਗੋਬਿੰਦਾ, ਮੇਰੇ ਸਾਜਨ ਸੈਨਾ, ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿੱਤਰਾ, ਮਨ ਬੈਰਾਗੀਆ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਅਦਭੁਤ ਆਕਰਸ਼ਕ ਹੂਕ ਤੇ ਕੂਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸੋਜ਼, ਦਰਦ, ਬਿਰਹਾ, ਫਰਾਟ ਤੇ ਵਸਲ ਦੀ ਬਿਹਬਲ ਤਾਂਘ ਹੈ।

14. **ਬੋਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ :** ਗੀਤ ਸਰਲ ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਸੁਖੈਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਛੱਕ ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰਤਾ ਨਾਲ ਸਰਲਤਾ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਸੁਖੈਨਤਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਰਲਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਮਿੱਠਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਰਸਾਈ ਸਮੂਹ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਲਗਦੀ ਵਾਹ ਠੇਠ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

15. **ਸੰਗੀਤਕ ਸਮਾਸ ਤੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ :** ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਤੇ ਨਾਦ ਬਿੰਬ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਝਿਮ ਝਿਮੇ ਝਿਮਿ ਝਿਮਿ, ਰੋਮੇ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮੇ, ਦਾਸਨ ਦਾਸਨ ਦਾਸਾ, ਰਤਨਾ ਰਤਨ, ਹਲਤ ਪਲਤ, ਦਾਤ ਦਇਆ ਕਰ ਦੇਵੈ, ਰਾਮੋ ਰਾਮ ਰਮੇ ਰਮ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸਿਆ, ਨਿਜ ਘਰ ਵਾਸਿਆ, ਸਤੇ ਸਤ, ਪਵਿਤ੍ ਪਰਮ ਪਦ ਪਾਇਆ, ਮਨਮੁਖਾ ਮਨਮੁਖਿ ਮੁਏ ਮੇਰੀ ਕਰ ਮਾਇਆ ਰਾਮ, ਰੰਗ ਕਸੁੰਭ, ਮੇਰਾ ਠਾਕਰੋ ਠਾਕਰ ਨੀਕਾ, ਅਗਮ ਅਥਾਹਾ ਰਾਮ, ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਗੁਣ

ਭਾਵੈ, ਸੁੰਨੇ ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਵੈ, ਰਾਮੋ ਰਾਮ ਰਵਿਆ, ਭਗਤਿ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰਾ, ਨਿਰਮੋਲਕ ਰਤਨ ਅਪਾਰਾ, ਹਰਿ ਹਰਿ ਮਨ ਭਾਇਆ ਪਰਮਸੁਖ ਪਾਇਆ, ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ, ਟਿਕੈ ਟਿਕਾਇ, ਪਚੈ ਪਚਾਇ, ਹਰਿ ਮਨਿ ਤਨਿ, ਮਿਲ ਸਤਗੁਰ ਮਨੂਆ ਮਾਨ ਜੀਉ, ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਿਲੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਆ ਆਦਿ ਬੇਹੱਦ ਸੰਗੀਤਕ ਤੇ ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਸਮਾਸ ਤੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਵਰਤ ਕੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕੀਰਤਨੀ ਬਾਣੀ ਸਿਰਜਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਚਕਾ ਚੌਂਧਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਚਮਤਕਾਰ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਤੇ ਸਮਾਸ ਅੰਤ੍ਰੀ ਵੀ ਤੁਕਾਂਤੀ ਤੇ ਸੁਭਾਂਤੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਿ ਬਿਆ ਔਰ ਹੈ। ਵਿਕੋਲਿਤਰਾ ਹੈ, ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਅੰਤਰਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਹੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵਹਿ ਟੁਰਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰੀਵੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਟੁਰੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਲਾ ਰਹੱਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਰਹੱਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰੂਪਣ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਅੰਦਰਤਾ ਭਾਵ ਸਾਗਰ ਹੀ ਲਹਿਰਾਂ ਤਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਬਾਹਰ ਉੱਛਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਓ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜਾਇਆਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਈਏ। ਆਓ ਵਹਿੰਦੀ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਆਤਮਕ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੀਏ। ਆਓ ਆਨੰਦ ਵਿਭੋਰ ਹੋਈਏ। ☬

ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਚਿਤੁ ਲਾਏ॥

ਸੇਵਕਸ' ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰੱਸਟ (ਰਜਿ.)

ਐਸ. ਸੀ. ਓ. 1104-05, ਸੈਕਟਰ 22-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ

PHONES : 701238, 713915, 701396

HELP NEEDY

IN THE SERVICE OF HUMANITY

Do all the good you can.

By all the means you can.

In all the ways you can.

In all the places you can.

At all the times you can.

To all the people you can.

As long as ever you can.

With best compliments from a wellwisher

ਜਿਨ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ ਤੇ ਜਨ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ॥

ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ★

ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਪ ਦੰਡ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ।

ਇੱਕ ਕਥਨ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, "ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦਾਣੇ ਉਹਦੇ ਕਮਲੇ ਵੀ ਸਿਆਣੇ" ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੂਰਖ ਜਾਂ ਕੋਈ ਉਦੰਡ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਨ ਦੌਲਤ ਕੱਠਾ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੂਰਖ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸਿਆਣੇ ਕਹੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਇਸੇ ਹੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਇਜ਼, ਨਜਾਇਜ਼ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦੌਲਤ ਹੂੰਝੀ ਤੇ ਵਿਟੋਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਸਾਹਬਾਂ ਦਾ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਉਸਨੂੰ ਸਿਆਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰਿ ਜੀ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਆਮ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ, ਆਮ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਚਿਕਨੀਆਂ ਚੋਪੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਹੈ –

ਜਿਨ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ
ਤੇ ਜਨ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ॥
ਜੇ ਬਾਹਰਹੁ ਭੁਲਿ ਚੁਕਿ
ਬੋਲਦੇ ਭੀ ਖਰੇ ਹਰਿ ਭਾਣੇ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ 4)

ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਚਲਾਕੀ ਆਪੇ ਆ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਾਤਰੀ ਤੇ ਚਲਾਕੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਬੜਾ ਅਚੂਕ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਧਨ ਮੁੱਠ ਕੇ, ਖੋਹ ਖਸੁੱਟ ਕੇ ਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਗਰਦਾਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਪਲਾ ਨਿਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜਮਾ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਡਤ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਧਨ ਉਪਾਰਜਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਵਰਤਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ, ਦੂਹਰਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਹੈ –

ਜਗਿ ਚਤੁਰੁ ਸਿਆਣਾ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ਨਾਉ ਪੰਡਿਤ ਪੜਹਿ ਗਾਵਾਰੀ॥
ਨਾਉ ਵਿਸਾਰਹਿ ਬੇਦੁ ਸਮਾਲਹਿ ਬਿਖੁ ਭੂਲੇ ਲੇਖਾਰੀ॥
ਕਲਰ ਖੇਤੀ ਤਰਵਰ ਕੰਠੇ ਬਾਗਾ ਪਹਿਰਹਿ ਕਜਲੁ ਝਰੈ॥
ਏਹੁ ਸੰਸਾਰ ਤਿਸ ਕੀ ਕੋਠੀ ਜੋ ਪੈਸੇ ਸੋ ਗਰਬਿ ਜਰੈ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ 1)

ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਤਾਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਗਵਾਰ ਹੀ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਕੇ ਨਿਬੜਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਉਸ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਇਹੀ ਅਜੋਕੀ ਵਿੱਦਿਆ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਕੱਲਰ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਬੀਜਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਜੋ ਉੱਗਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਉੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁੱਗਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਰੁੱਖੜੇ ਵਾਂਗ ਥੋੜ ਚਿਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਕੱਜਲ ਤੇ ਕਾਲਖ ਲਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਕੋਠੀ ਜਾਂ ਕੱਜਲ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਉਪਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਦਾਗਦਾਰ ਹੋਣਗੇ ਹੀ ਸਗੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਸੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਹਉਮੈ ਨਾਲ ਸਾੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਸਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਵੇਗੀ ਉਹੀ ਸਿਆਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਿਆਣਪ ਉਹੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਮਤਿ ਨੂੰ ਸੁਆਰੇ ਅਤੇ

★ 658-ਈ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਵਿੱਚ ਕਰੇ। ਅਜਿਹਾ ਕੇਵਲ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਹੈ -

ਤੁਝੁ ਊਪਰਿ ਮੇਰਾ ਹੈ ਮਾਣਾ ਤੂਹੈ ਮੇਰਾ ਤਾਣਾ ਰਾਮ॥
ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਚਤੁਰਾਈ ਤੇਰੀ ਤੂ ਜਾਣਾ ਇਹਿ ਜਾਣਾ ਰਾਮ॥
ਸੋਈ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ਪਛਾਣੈ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਸਿਰਦੇ॥
ਮਨਮੁਖਿ ਭੂਲੀ ਬਹੁਤੀ ਰਾਹੀ ਫਾਥੀ ਮਾਇਆ ਫੰਦੇ॥

ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਦੌਲਤ, ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਕੜ ਨਿਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਾਲੇ ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਇਸਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹੀ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜਣਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਮਰਤਾ ਅੰਦਰ ਆ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਚਤੁਰਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਕ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਮਤਿ ਨੂੰ ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੁਰਤਿ ਟਿਕਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨੇੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੁਘੜਤਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ।

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਉਹੀ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਖ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਦਰਿ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਹਿਰਦਿਓਂ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਤੇ ਮੂਰਖ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੱਕੜੀ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਹੀ ਭਾਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੀ ਹੈ।

ਅੰਦਰੋਂ ਝੂਠੇ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਪੋਚੇ ਪਾਚੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਗਲਤ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਧਨ, ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਰੋਅਬ ਦਾਬ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਉਹ ਸਮਝਦਾਰ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਕੁ ਲੋਕੀਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਧਨ ਤੱਕ ਦਾ ਹੀ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਮਨੋ ਇੱਜ਼ਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਦ ਲੋਕੀਂ ਉਸਦਾ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਘਟ ਘਟ ਦਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਮੈਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵੇਸ ਵੀ ਮੈਲਾ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਕਾਰਗਰ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਪਾਏਦਾਰ ਇੱਜ਼ਤ ਤਾਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ "ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਸੇਤੀ ਪਹਿ ਰਹੇ।" ਅਜਿਹੇ ਸੱਜਣ ਅਸਲੀ ਧਨਵਾਨ ਹਨ, ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ ਉਹੀ ਸੋਹਣੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਹਨ।

ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਿਆਣਪ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋਵੇ ਇਹ ਉਸ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹਰਿ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜਮਾਂ ਦੇ ਭਾਉ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾਏਗਾ, ਦੂਜਾ ਆਪਣੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇਗਾ। ਅੰਤ ਚਾਰਾ ਕੋਈ ਚੱਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਇਤਨੇ ਬੇਚਾਰੇ ਜਿਹੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਜਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਇਤਨੀ ਕੁ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਹੀ ਦੋਜ਼ਖ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੈਰ ਅਗਾਂਹ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬਹੁਤੁ ਸਿਆਣਪ ਜਮ ਕਾ ਭਉ ਬਿਆਪੈ॥
ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਤ੍ਰਿਸਨ ਨਾ ਧ੍ਰਾਪੈ॥ ☬

ਗੁਰਮੁਖ ਢੂਢ ਢੂਢੇਦਿਆਂ (Free Matrimonial Service)

SUITABLE match for a Sikh Arora Matriculate, Mohali settled businessman boy (26, 5'-4"). Contact : S. Harshbeer Singh 1533/V, Mohali. Phone: 679426, 674910, 265910

ਨੋਟ: ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਮੈਟ੍ਰੀਮੋਨੀਅਲ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ ਸਗੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦਾ ਐਡਰੈਸ ਹੀ ਛਾਪ ਦਿਆਂਗੇ ਸੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਟ੍ਰੀਮੋਨੀਅਲ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ 'ਵਿਚੋਲੇ' ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਖਿਮਾਂ!

ਸਿਮਰਨ-ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਸੰਗੀਤ

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ★

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' (ਅਕਤੂਬਰ 1999) ਵਿੱਚ 'ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ' (ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ) ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਖਿਮਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਰੇਡਿਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਗੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਅੰਦਰੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਮਿਤ੍ਰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਰੇਡਿਓ ਦਾ Staff Artiste ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਿੰਘ 'B' High Grade, ਉਸਤਾਦ ਘਨਾਈ ਦੱਤ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ। ਹੈ ਤਾਂ ਪਟਨੇ ਦਾ ਵਾਸੀ ਪਰ ਸਾਡੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਰਜਾਮੰਦੀ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਆਉ ਭਗਤ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਛੱਡ ਕੇ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਿਮਾਨਾਂ, ਸਤਿ ਸੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ 'ਚ ਮਸਰੂਫ ਹੋ ਗਈ।

ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਖਸ਼ਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਾਂਈ ਬਾਬਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸਾਂਈ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਹਫਤਾ ਵਾਰੀ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ।

ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਾਡੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਤਬਲਾ ਵੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕਮਰਾ ਆਦਮੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਸਾਮੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਮਦਰਾਸੀ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਪਲ ਹੀ ਪਲ 'ਚ ਮਦਰਾਸੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਭਜਨ ਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਬੜਾ ਮਾਕੂਲ ਸੀ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰਿਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ 6 ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਆਸਾਮ 'ਚ ਸ਼ਾਮ ਜਲਦੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵੇਰਾ ਭੀ ਜਲਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ ਮੈਂ ਫੌਰਨ ਹੀ ਸਮਾਧੀ 'ਚ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਆਰਤੀ ਲਈ ਖਲੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਠਕੇ ਖਲੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਮੇਰੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਆਰਤੀ ਹੋ ਗਈ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਪਲੋ ਪਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਮਖਮੂਰ ਸਾਂ, ਉੱਠ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਰਜ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ ਅਤੇ ਆਪ ਤਬਲਾ ਲੈ ਕੇ ਸੁਰ ਕਰ ਲਉ। ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ ਕਿ "ਜਹਿ ਦੇਖਾ ਤਿੱਤ ਸੋਈ" ਭੀਖਨ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਸੁਰ ਦੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਦੇਣ ਹੈ ਸਾਜ਼ਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਰਾਮਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰੇਡੀਓ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਚ ਭੀ ਸੰਗਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਤੇ ਧੁਨ ਬਣਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਮੀਰਾਂ ਦਾ ਭਜਨ ਗਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਕੁਝ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੋਈ ਕਹਿਓ ਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਵਨ ਕੀ।
ਆਵਨ ਕੀ ਮਨ ਭਾਵਨ ਕੀ।
ਆਪ ਨਹੀ ਆਏ, ਲਿਖ ਨਹੀ ਭੇਜਿਉ।
ਬਾਨ ਪੜੀ ਤਰਸਾਵਨ ਕੀ।
ਏਹ ਦੋ ਨੈਨਾ ਕਹਾ ਨਹੀ ਮਾਨੈ।
ਨਦਿਆਂ ਬਹੇ ਜੈਸੇ ਸਾਵਨ ਕੀ।
ਕਹਾ ਕਰੂ ਕਛੂ ਬਸ ਨਹੀ ਮੇਰੇ।
ਪੇਖ ਨਹੀ ਉੜ ਆਵਨ ਕੀ।

★ C/o Anil Sahama Advocate, Nizirapar, Guwahati - 781 003

ਮੀਰਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਰਧਰ ਨਾਗਰ।
ਤੇਰੀ ਹੂੰ ਤੇਰੇ ਦਾਸਨ ਕੀ।

ਨਾਮ ਰੰਗ 'ਚ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਇਸ ਭਜਨ ਨੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਤੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਦੋਂ ਆਵੇਗਾ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਿਰਫ ਆਸਾਮੀ ਜਾਂ ਬੰਗਾਲੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਸੁਣਕੇ ਹੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅਤੇ ਇਤਨਾ ਸੁਰੀਲਾ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬੋਛਾੜ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। What is the religion you follow? This is the result of how many years of meditation? ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ? ਤੁਹਾਡੀ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਦੱਸ ਵੱਜ ਗਏ, ਜਿਸਨੇ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹਾਂ, defence ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਸੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਇਤਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਟੇਜ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਇਸਦਾ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ, ਪ੍ਰਾਂਤਾ ਦੇਸਾਂ 'ਚ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ 'ਚ ਛਾਪਕੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਭਾਂਵੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸਾਡੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ।

ਘਰ ਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਏ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੱਡੀ 'ਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਘਰ ਛੱਡ ਆਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਮਾਧੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੁਝੇ ਯਾਦ ਹੈ ਅਭੀਤਕ, ਵੋਹ ਮਕਾਮ ਵੋਹ ਠਿਕਾਨੇ। ਕੁਝ ਨਾਮ ਰਸੀਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ, ਸੁਰ ਸਾਧਨਾ, ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਜਾਉਣਾ ਵਿਰਸੇ 'ਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਵੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਸੰਗਤ 'ਚ ਘਟ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੇ ਬਨੇਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਵੀ ਆਦਤ ਪਾ ਲੈਣ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ
ਦੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼

ਸਿੱਖ ਲੀਗ (ਪੰਦਰਵਾੜਾ)

2602, ਸ਼ਾਦੀਪੁਰ ਮੇਨ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-8
ਫੋਨ : 5707096

THE SIKH REVIEW
(A Monthly Magazine)

116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Calcutta

With compliments from

ASSOCIATES GROUP
SECURITY & SERVICES PVT LTD

GROUP H.Q. : No. 1513, Sector 36-D, Chandigarh. Ph. : 0172-602508
OPERATIONS H.Q. : S.C.O. 1131, Sector 22-B, Chandigarh. Ph. : 0172-709105

For your Security & Manpower

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ : ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਰੰਭਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਕੀਰਤਨ' ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਅਪਣਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵੱਡੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਥੀ ਚੁਣਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਆਰੰਭ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਰਟਣ ਵੇਲੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਮਾਂ ਬਣਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਪਾਈ। ਬਾਅਦ ਜਿੰਨੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ, ਉਹ ਸਭ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਗੂਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲ੍ਹਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 16 ਉਪਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ, ਦੱਖਣੀ ਗਉੜੀ, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਬੁਰੀ ਕਾਫੀ, ਵਡਹੰਸ ਦੱਖਣੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦੱਖਣੀ, ਮਾਰੂ ਦੱਖਣੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਦੱਖਣੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੱਖਣੀ, ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਨਾਮਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਕਤ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪਦੇ, ਛੰਤ, ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲ੍ਹਾਰ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਦੂਜਾ ਕੀਰਤਨ ਕੇਂਦਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਜਾਦਾ, ਭਾਈ ਸਾਦੂ, ਭਾਈ ਬਾਦੂ, ਭਾਈ ਰਜਾਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਆਸਾ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਗੁਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ ਹਿਡੋਲ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲ੍ਹਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਦ, ਸੋਲਹੇ , ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਅੰਤਰਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਅਧੀਨ 'ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਇਸਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਕੇਂਦਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ। ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਈ ਪਾਧਾ ਅਤੇ ਬੂਲਾ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰਦਾ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਝ, ਗਉੜੀ ਆਸਾ, ਆਸਾਵਰੀ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ, ਗੰਡ, ਮਾਲੀ ਗਉੜੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾਂ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲ੍ਹਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ ਭੋਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ

ਰਚਨਾ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ, ਪਦੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਉੱਥੇ ਘੋੜੀਆਂ, ਛੰਤ, ਵਾਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ, ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਨਾਮਕ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਜੋ ਤਾਲ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੈਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ੭ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ੧੯ ਪੜਤਾਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਝ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਵਾ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਾ, ਆਸਾ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਆਸਾਵਰੀ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵ ਗੰਧਾਰ, ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸੋਰਠਿ, ਵਡਹੰਸ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ, ਨਾਰਾਇਣ ਨਟ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲ੍ਹਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਗ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਲਈ ਛੰਤ, ਵਾਰ, ਸੋਲਹੇ, ਅੰਜਲੀਆਂ, ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਰਗੇ ਸਨਾਤਨੀ ਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵੀ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ੩੯ ਪੜਤਾਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਗਾਇਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਕੇਦਾਰਾ ਝਾੜੂ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਸਰੰਦੇ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਨਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਚੌਕੀਆਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਥਾਪੀ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਬਾਬੀਆਂ ਤੇ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਚਾਲੂ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਬਾਬਕ, ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਚਤਰਾ ਤੇ ਭਾਈ ਮੌਜਦਰੀਆ, ਭਾਈ ਮਈਆ ਅਤੇ ਲੱਬ ਜੀ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਢਾਡੀ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਕੀਰਤਨ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਚੋਕੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਤੇ ਅਬਦੁਲਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਬੀਰ ਰਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸਾਰੰਗੀ ਸਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਰਿ ਰਾਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਅਧੀਨ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਕਵੀ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਵੀਰ ਯੋਧੇ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਬਹਾਦਰਾਂ, ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਧੁਰ ਤੋਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ੭੦ ਸਾਲ ਸਿਰੰਦਾ ਵਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਗੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਆਟਾ ਮੰਡੀ ਵਾਲੇ), ਭਾਈ ਚਾਂਦ, ਭਾਈ ਤਾਬਾ, ਭਾਈ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ 'ਤਿੰਨ ਪਹਿਰੇ' ਅਤੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰਬਾਬੀ ਸਿੰਘ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਉਤਮ ਸਿੰਘ, ਸੰਘ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਾਇਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਗੁਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਪਰਸਾਰ ਲਈ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ☬

'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਵਿੱਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ

ਕੈਸਟ ਦਾ ਨਾਮ	ਗਾਇਕ	ਕੰਪਨੀ
1. ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰ ਕਰਹੁ (vol.-31)	ਭਾਈ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਵਾਲੇ	ਟੀ-ਸੀਰੀਜ਼
2. ਜੋ ਹਰਿ ਕਾ ਪਿਆਰਾ	ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ	ਟੀ-ਸੀਰੀਜ਼
3. ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਸਿਮਰਨ ਸਭ ਤੇ ਉਚਾ (vol.-106)	ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜਗਾਧਰੀ ਵਾਲੇ	ਟੀ-ਸੀਰੀਜ਼
4. ਕਬੀਰ ਕੂਕਰ ਰਾਮ ਕੋ	ਭਾਈ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਧਪੁਰੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ	ਟੀ-ਸੀਰੀਜ਼
5. ਪੀਵਹੁ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡੇਧਾਰ (vol.-6)	ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤਾਨ	ਟੀ-ਸੀਰੀਜ਼
6. ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਮੇਰਾ	ਭਾਈ ਗੁਰਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ	ਟੀ. ਪੀ. ਐਮ.

ਪੇਸ਼ਕਸ : ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੰਸ

THE FREEDOM TO BE THE MASTER OF HIS OWN DESTINY

At IFFCO, we have been making it possible for him since 1967. Today, if we're producing 29 lakh tonnes of fertilisers, tomorrow we'll be the largest producer of fertilisers in the world. Thanks to VISION-2000. Which is all about expanding existing units, setting up grassroot urea production units, increasing the acreage under seed production.

Through the modernisation and expansion of its plants at Aonla, Kalol, Kandla and Phulpur with a total planned outlay of Rs. 3457.49 crore for the 9th plan, it is well on its way to realize VISION 2000.

Going beyond fertiliser production, we're also into seed multiplication programmes, farm forestry projects, farmers service centres, rural development, propagation of balanced use of fertilisers. Besides, we're making rapid strides in growth and development. As also picking up a few awards in the process. All because we want our farmer brethren to breathe the air of confidence. And be the master of his own destiny.

50 YEARS OF FREEDOM

IFFCO

INDIAN FARMERS FERTILISER COOPERATIVE LIMITED

34, NEHRU-PLACE, NEW DELHI.

We build a self-sufficient India, everyday

State Marketing Office-Haryana & Delhi

IFFCO Complex, Madhya Marg, Sector 28-A, Chandigarh

ਅਖੰਡ ਪਾਠ

ਸੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਦੀ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ, ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਬਿਸਰਾਮ ਨਿਰੰਤਰ ਪਾਠ। ਇਹ ਪਾਠ ਅਠਤਾਲੀ ਘੰਟਿਆਂ ਅਥਵਾ ਦੋ ਦਿਨ ਤੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਨ ਦੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੋ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਪਾਠ ਸਵੇਰੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਤਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਦੁਪਹਿਰ ਉਪਰੰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੱਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਗੁਰਵਾਕ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਪਾਠੀ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਠੀ ਪੰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਘਟ ਵਧ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਾਠੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਠੀ ਨਿਸਚਤ ਸਮੇਂ ਦੋ ਜਾਂ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਗਲਾ ਪਾਠੀ ਤਾਬੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿੱਥੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪਾਠੀ ਪਾਠ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਦੂਜਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੋਵੇ ਰਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਪਾਠੀ ਲਈ ਸਵੇਰੇ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਪਾਠ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਪਾਠੀ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਗੱਲ ਕਰੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ-ਵਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਉਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਠ ਖੰਡਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਸ਼ੁਭ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਵਜੋਂ ਫਿਰ ਦੋਬਾਰਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਖੰਡ ਜੋਤ ਜਗਾਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਜਲ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕੁੰਭ ਉੱਤੇ ਦੀਵੇ ਵਿੱਚ ਘਿਉ ਨਾਲ ਜੋਤ ਜਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਲ ਹੀ ਇੱਕ ਨਾਰੀਅਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੇਠ ਇੱਕ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਜਲ ਭਰ ਕੇ ਧਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਲ ਨੂੰ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸੰ.)

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ 'ਆਰਤੀ' ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਰਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲ' ਤੇ 'ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਆਰਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ਬੰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਥਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਜੋਤਾਂ ਜਗਾ ਕੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ 'ਆਰਤੀ' ਵੀ ਉਤਾਰਦੇ ਹਨ। ਆਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ 'ਅਤਿ ਅਖੰਡ ਪਾਠ' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਦਾ ਆਮ ਰਵਾਜ ਨਹੀਂ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸਮ 'ਸੰਪਟ ਪਾਠ' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਮਗਰੋਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸਪਤਾਹਕ ਪਾਠ' ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਪਾਠੀ ਸਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੁਧਾਰਕ (ਪੰਨਾ 306) ਅਨੁਸਾਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਬੁਢੇ ਦਲ ਨੇ ਤੋਰੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਰੀਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼' ਵਿੱਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

PAGE SPONSORED BY : AHUJA FAMILY
C-353, Defence Colony New Delhi 110 024 Phone: 011 - 4620485

ਪੁਸਤਕ ਸਮੀਖਿਆ

ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ ★

ਪੁਸਤਕ : ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਇੱਕ ਵਿਵੇਚਨ **ਸੰਪਾਦਕ** : ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਬੱਦਨ'
ਪੰਨੇ : 232 **ਕੀਮਤ** : 250 ਰੁਪਏ **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ** : ਬਾਲਾ ਜੀ ਆਫਸੈੱਟ, ਨਵੀਨ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਦਿੱਲੀ 110 032

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਫੈਲਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਾਰ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਮਾਜ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਯੋਧਾ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਲੋਕ ਨਾਇਕ, ਬੰਧਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜ, ਮਧੋਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਂਗ ਆ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਜਾੜਾ, ਮਰਹਮ ਮਿਲੇ ਅੱਲੇ ਜਖਮਾਂ ਨੂੰ, ਇਲਾਜ ਹੋਵੇ ਮਨੋਰੋਗਾਂ ਦਾ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇੱਕ ਸਮਾਜਕ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੱਲ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਹੈ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਵਿਚਾਰਿਆ ਘੋਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਆਪੇ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਸਕੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਕੀਮਤ ਪਾਈ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨਾਂ ਦੀ। ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਇੱਕ ਵਿਵੇਚਨ' ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਬੱਦਨ' ਦਾ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੁੱਝ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਵਿਦਾਸ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸੋਵੀਨਰ 'ਰਵਿਦਾਸ' ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਬੱਦਨ' ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ ਵੱਚਨਬੱਧ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 33 ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ 36 ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਿਕਟਤਾ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਰਗ ਜਾਂ ਕਬੀਲੇ ਦੇ। ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ, ਡਾ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਲਸੀਆ ਅਤੇ ਡਾ. ਧਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਿਆ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਧੀਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਠ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਡੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਲੋਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ।

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਨੇ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਲੀ ਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਕਥਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿਤ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਉਹ ਕੁਝ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਜੋ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਸੱਚ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲਾ 'ਦਲਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ' ਡਾ. ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ ਦਾ ਬੌਧਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਲੇਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦਲਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ

★ ਪਿੰਡ ਬਾਸੀਆਂ ਬੈਦਵਾਣ ਡਾ. ਮੱਛਲੀ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਪੰਜਾਬ)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਰਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ 'ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰ ਕੈਸਾ' ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚਲੀ ਵਿੱਥ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੀ ਵਿੱਥ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਚਿਕਣੇ-ਚੋਪੜੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਚਿੱਕਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਖੋਜ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਤਿਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਵਿੱਥ' ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੇ ਵਧਦੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਾਤਪਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਕੰਵਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਈਸੇਵਾਲ ਨੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਦਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਿੱਖੀ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਹੱਥ ਕਾਰ ਵੱਲ, ਚਿੱਤ ਕਾਰ ਵੱਲ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਸ. ਸ. ਅਮੋਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਚ ਕੁਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਨਾਮ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀ ਅਗੰਮੀ ਸੋਚ ਨੇ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੇ ਵਿਹਲੜ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਡਾ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ਼-ਫਰੀਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਹੋਵੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਮੁਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ੇ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਨਾ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਕੇਵਲ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਫਲ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਫੋਕੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਰਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ ਨੇ 'ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ' ਅਧੀਨ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਪਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ ਊਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮਹਾਤਮ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਪ੍ਰਭਿਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਈ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਕਲੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਿਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਭਗਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ ਦੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੱਲ ਹੈ ਵੀ ਠੀਕ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਜਨ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਤੇ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਖਲਜਗਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘੱਗਾ ਨੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਚੌਧਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਘਟੀਆ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਿਨੌਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੀ ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਤੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਪਹੁੰਚਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹੂਕ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦ ਨਾ ਆਇਆ' ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ਦਾ ਲੇਖ ਵੀ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀ

ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਵਸੇ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਬਾਹਰ ਫੈਲੀ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਤੇ ਰਾਣੀਆਂ ਵੀ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਏ।

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਜਾਤਪਾਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ' ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਾਂਗੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਓਛਾ ਜਨਮ ਫੱਕੜ ਜਾਤੀ, ਚਮਾਰਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਗੱਜ-ਵੱਜ ਕੇ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਭਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮੁਬਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਾਤ ਨੀਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਘਟੀਆ ਸੋਚ, ਆਚਾਰਣਹੀਣ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਮਨ ਕਾਰਨ ਨੀਚ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਵਿਸਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਮਜਾਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਖਸਮ ਵਿਸਾਰਹਿ ਤੇ ਕਮਜਾਤਿ' ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਰੱਬ ਦੀ ਜਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਜਾਤ ਕੁਲ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵਡਭਾਗੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੁਖਾਂਤ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜਾਤ ਜਨਮ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਪ ਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਨਾ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਜਸ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਸਗੋਂ ਉਲਟ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਕਿੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਲਈ ਰਾਹ ਮੋਕਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੇਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੰਕਪਲ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਲੇਖ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਬੁਲਾਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜਾਮਨੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਮੀਤ ਖਟੜਾ ਦਾ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਬੜੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਲੇਖ ਹਨ। 'ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿੱਚ' ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤਿ ਕਿ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਆਤਮਾ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ। ਆਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ' ਵਿੱਚ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਕਸਕ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ ਮਨ ਜਦੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਗਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਗੀਤ ਤੱਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲਈ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਵਰਗੀ ਮੋਹ ਭਿੱਜੀ ਰਸਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਰਥਕ ਸੇਵਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਬੱਦਨ' ਨੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਸਹਿਤ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਜਾਤ ਸੰਬੰਧੀ ਨਵੇਕਲੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੀਵੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਦੀ ਸਰੇਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸੀਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਮੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਅਧੀਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਦੀ ਅਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਮਨਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧੁੰਦ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਰਾਇ ਇਹ ਬਣਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜਾਤ ਗੋਤ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਜਿਹਨਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਕੋਈ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਭਗਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੀਵੀਂਆਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤੀ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰ ਉਹ ਰਾਜੇ ਜਨਕ ਵਰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲੋੜ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਾਲੀ ਸੌੜੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਬੱਦਨ' ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਚੱਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਕਾਫੀ ਮਿਹਨਤ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਕਿਸੇ ਸਿਮਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਰੜਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰੂਫ ਵਗੈਰਾ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਟਾਇਟਲ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਵਾਲੇ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਲਾ ਤੇ ਪੋਥੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਪਖੰਡੀਆਂ ਵਾਗੂੰ ਨਾਮ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤੇ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣਦੇ। ਜੇਕਰ ਸੰਪਾਦਕ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਦਿਖਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਮੁੱਖ ਚਿਤ੍ਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥ ਰਿਹਾ ਹੈ।

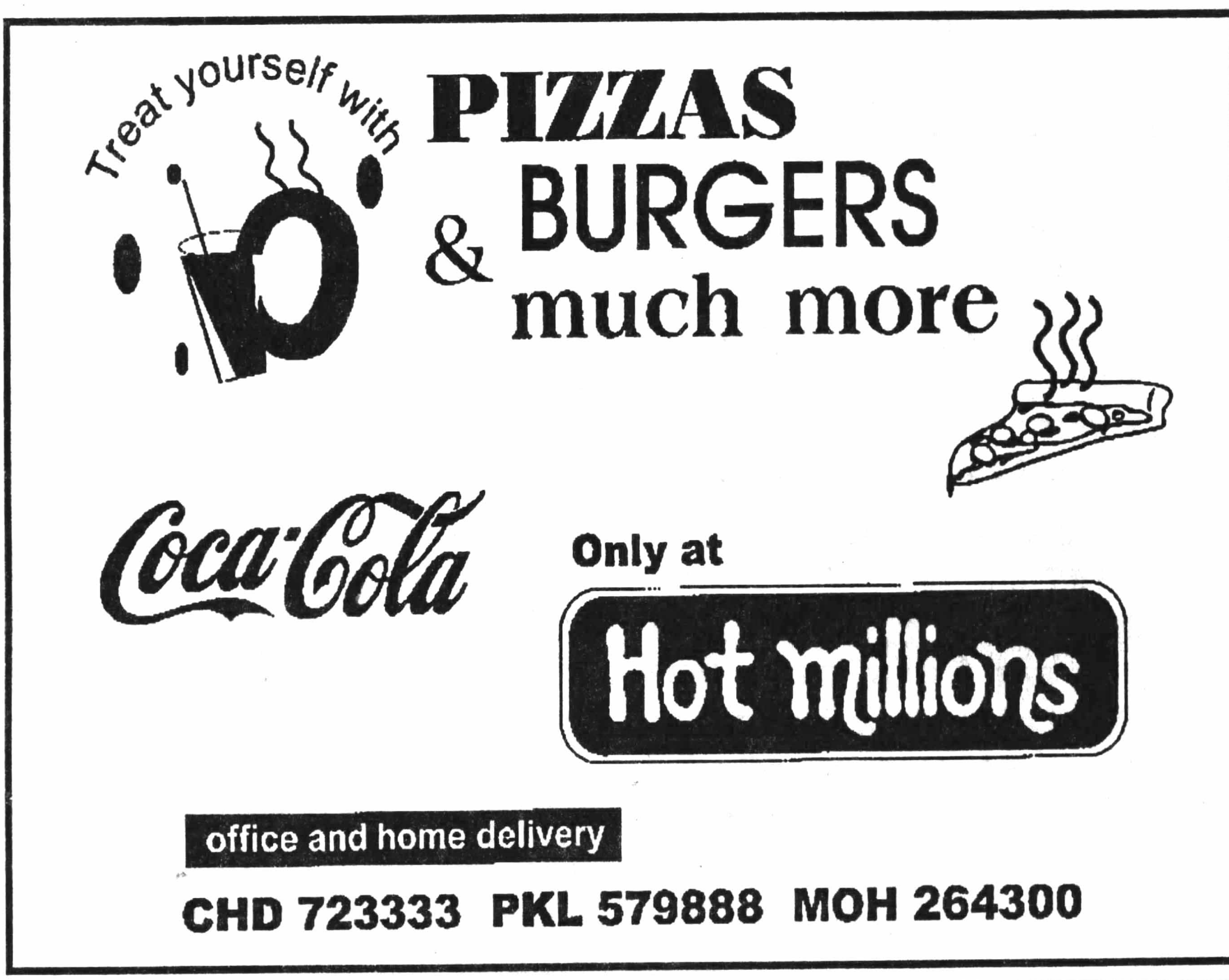

ਕੈਸਟ ਸਮੀਖਿਆ

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਹੰਸ' ★

ਕੈਸਟ ਦਾ ਨਾਂ : ਮੀਠੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ॥

ਗਾਇਕ : ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ 'ਸਵੱਰ ਸਮੁੰਦ' ਕੰਪਨੀ : ਐਚ. ਐਮ. ਵੀ. (ਨੰ: SPHO-840531)

ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਨੀਝ ਤੇ ਸੂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੀ ਹੀ ਸੁਰੀਲੀ ਤੇ ਮਾਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ, ਰਸ ਭਿੰਨਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਚਕੋਟੀ ਦੇ ਟਕਸਾਲੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਕਲਾਸਕੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਰੰਗ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਅਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਣ ਹਿਤ ਆਪ ਜੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਜਲੰਧਰ ਵਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਆਰਕਾਈਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੈਨੇਜੇਰ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਕੀਰਤਨ ਅਕੈਡਮੀ, ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਿਯਮਤ ਸਲੇਬਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਸਵੱਰ ਸਮੁੰਦ ਅਕੈਡਮੀ', ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ ਵਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਕੀਰਤਨ ਅਕੈਡਮੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਸਕਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਪਤ੍ਰਿਬੱਧ ਹਨ। ਨਾਮੀਂ ਕੀਰਤਨੀਏਂ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ 'ਸਵਰ ਸਮੁੰਦ' ਅਤੇ 'ਕਿਨ ਬਿਧ ਕੀਰਤਨ ਗਾਏ ਜੀਉ', ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਖੈਨ ਨੁਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ 'ਸਹਿਜ ਧੁਨ' ਅਤੇ 'ਗਾਉੜੀ ਰਾਗ ਸੁਲਖਣੀ' ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਅਨਮੋਲ ਸੌਗਾਤ ਹਨ। ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਦ ਵਾਲੇ 'ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪੱਧਤੀ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕੈਸਟ 'ਮੈ ਮਨਿ ਵਡੀ ਆਸ ਹਰੇ' ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁਆਇਸ ਕੰਪਨੀ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

'ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਦ' ਦੇ 31 ਰਾਗਾਂ ਵਾਲੇ 16 ਕੈਸਟਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕੈਸਟ 'ਮੀਠੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ' ਸੰਗੀਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੰਪਨੀ H.M.V. ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕੈਸਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕੈਸਟ ਦੇ 'ਏ' ਸਾਈਡ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਤੂ ਦਾਤਾ ਜੀਆ ਸਭਨਾ ਕਾ' ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰ: ੪੯੯-੫੦੦ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਗ ਅਹੀਰ ਭੈਰਵ ਵਿੱਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਬੋਧ ਹੈ।

ਇਹ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਬੰਦਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਪੁਖਤਾ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮਧੁਰਤਾ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਮੀਠੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ' ਪੂਰੀ

★ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਪੁਰਾ, ਸੁਨਾਮੀ ਗੇਟ, ਸੰਗਰੂਰ

ਪੰਗਤੀ ਹੈ 'ਮੀਠੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ ਜਿੰਦ ਤੂੰ ਮੀਠੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ॥' ਇਹ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੧੮ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਇਹ ਬੰਦਸ਼ ਪੰਡਤ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਭਾਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਬੰਦਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇਹ ਕੇਹਰਵਾ ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਬੱਧ ਹੈ।

'ਏ' ਸਾਈਡ ਤੇ ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ 'ਬਿਸਰ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤ ਪਰਾਈ' ਇਹ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰ. ੧੨੯੯ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨਤਾਲ ਵਿੱਚ ਤਾਲਬੱਧ ਹੈ।

ਇਹ ਬੰਦਸ ਵੀ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਬੀ' ਸਾਈਡ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਮੋਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰੇ' ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੰਗਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ 'ਰਾਖਹੁ ਅਪਨੀ ਸਰਨਿ ਪ੍ਰਭ, ਮੋਹਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੇ॥' ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰ. ੨੦੯ ਤੇ ਸਸੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਲ ਦਾਦਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿਬੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦਸ਼ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੇ ਸੰਜੋਗ ਕਰਉ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ' ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਹ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿੱਚ ਗਾਇਆ ਹੈ। ਕੇਹਰਵਾ ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਬੱਧ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰ. ੭੪੩ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

'ਬੀ' ਸਾਈਡ ਤੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਮੇਰੇ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗੋ ਹਰਿ ਤੀਰ॥' ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਗੋਂਡ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਪੰਚ ਦੀ ਵਿੱਚ ਨਿਬੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰ. ੮੬੧ ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦਸ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਗਾਈ ਹੈ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਬੜੀ ਕਠਨ ਬੰਦਸ਼ ਵੀ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਬਜੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਜੋ ਉੱਦਮ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ।

ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਮਿਆਰੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕੈਸਟਾਂ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨਗੇ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੈਸਟ ਕਾਬਿਲੇ ਤਾਰੀਫ ਹੈ। ਕੈਸਟ ਦੇ ਰੈਪਰ ਤੇ 'ਸਵੱਰ ਸਮੁੰਦ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਵੇਰ ਸਮੁੰਦ' ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਛਪ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੈਸਟ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ ਸਾਰੰਗੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ☬

HOTEL AROMA COMPLEX

HOTEL AROMA COMPLEX

Himalaya Marg, Sector 22-C, Chandigarh 160 022

Phone : 700045-48 Fax : 0172-700051

Bhayee Sikandar Singh

The importance of music as a vehicle of religious thought and its meaningfulness and efficacy in transforming the human mind and soul, is nowhere as predominant, in fact, primary, as in the Sikh way of life.

Sri Guru Granth Sahib, the embodiment of *Baani*, the *Shabad*, is divided into chapters under the headings of thirty one *raags*. This is significant and purposeful, with a serious intent behind it.

In the Sikh way of life, *Gurbani* - the Sikh Scriptures, *Shabad* the word, spoken or written - has a special revered place. Just as in ancient Indian *Naad* is *Braham*, in Sikh theology *Shabad* is Guru and Guru is *Shabad*. Consequently *Shabad Keertan* (singing of Sikh hymns), in the manner bestowed by the Gurus and practised traditionally, is the sole form of worship given in the Sikh *'maryada'*. It is this *'Ang'*, this fusion of *Shabad* (hymn) *raag* and taal that we call *Gurmat Sangeet.*

The Sikh religion, coming into being in the 15th / 16th centuries in northern India, encompassed all aspects of man as a social being. It was a socio-politic-cum-economic regeneration which imbibed in itself the most humane and the best of the then existing elements of various religious thoughts. From them, was recast a composite concept of the Divine Being (God) in relation to man and his spirit, totally in harmony with the cosmos, as a manifestation of Divine, to be realised on a socio-economic and cultural plane - a concept of redemption through noble living without the precept of a "hereafter", a "day of judgement" or a "heaven" or a "hell" or reward or retribution. The Sikh religion as such did not accept divinity in the mould of the existing religio-philosophic thought, nor did it subscribe to ritual and the existing forms of worship, deeming them as idle and not compatible with the evolved man and his rationalism. It had to break with the blind faith of the emotion-dominated non-scientific human limitations which compelled him to submit to various idols representing the phenomena of nature, elements of universe and super humans contrived from myths and mythology. In the new thought Divinity become at once personal, finite and infinite, the timelessness and the ultimate, for which the spirit of man could, and should, aspire.

In the opening stanza of Jap Ji Sahib, Guru Nanak Dev, after outlining that neither cogitation nor silence, nor penançes nor intellectual interpolations can help man attain Divine acceptability (*Sachiaaraa*), raised the question as to how "His divine approval" (*Sachiaaraa*), can be obtained and states the fundamental postulate:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

Kiv sachiaaraa hoeaa,
Kiv koorhay tutay paal

To which the answer given is:

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

Hukam rajaee chalnaa
Nanak likhiaa naal

But how then to acquire the state where one can live under the DIVINE WILL

(*Hukum Rajaee*) - the solution is given in the *Paurhee*:

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ॥

Gaaveeay suneeay
Man rakheeay bhaao

Sing His praise, Listen to them and feel His presence.

According to the legend (*Saakhi*) whenever Guru Nanak wished to communicate his divine message, he would ask Bhai Mardana, his companion, to play the *rabaab* as the Divine message (*Baani*) had come. Thus evolved *Gurmat Sangeet*, *Shabad Keertan* of the Sikh tradition, with the Great Guru as the singer and Mardana the *Rabaabi*, the first accompanist.

Singing of the Scriptures (*Baani*) in proper music form is perhaps the easiest way to bring the individual being into harmony with the Creator and wonders of His created Nature (*Qudrat*). Such music (*Shabad Keertan*) in Sikh parlance is called *Gurmat Sangeet*.

The founders of the Sikh movement took to music and poetry as the most effective and efficient vehicles of communication of the Word (*Shabad*) and "His Experience". The Word (*Shabad*) is the Message Divine (*Baani*) and thus the Guru. It conveys eternal knowledge (*Gian*) and spiritual experience and rapturous thoughts which are at once mystic and ecstatic.

In Indian mythology Saraswati, (the Goddess of knowledge and art) is said to have created music when she could not satisfactorily communicate her spiritual experience and knowledge through words. She subscribed to the use of 'Sound Absolute' (*Nad Braham*), Hence was conveyed 'Experience', as pure, without translating in into the language from. The limitations of words and language were thus surpassed. This however had its own limitations. Experience communicated as nascent experience without words cannot be effective on the plane of rationality. The Sikh way of life, and thought, depends and operates on the plane of the rational, so resorting to the absolute form of communication, however noble, could not fit into the dynamic concept of emancipation and redemption through knowledge and action of man as a social being.

Shabad Keertan i.e., words (*Shabad*) set to raag and rhythm, embodies the "experience - communicating" ability of singing, "objectified emotions" character of raag, the "infinite concept" of *Taal* (rhythm cycles) and the purposeful, meaningful rationalisable and easily understandable character of *Baani* (Scripture) in the form of *Shabad*. Verse and music, when brought together, create beauty and sweetness and generate a power that by-passes the critical and calculative check barriers of intellect. This accesses the consciousness and lifts it into ecstasies and fills it with profound devotion and love, thereby bringing the listener into direct contact with the Eternal.

In Sikh theology, the God-head is perceived as Timeless (*Akaal*) and Formless (*Nirankaar*) Supreme Being; the Eternal Truth (*Sat*), Which is both absolute and Immanent, One and the Many manifest *Ek-Onkar*. Word (*Shabad*) is the *Guru* and the

Guru is the Enlightener, Instructor, who shows the path and puts the mortal in direct communication with the Supreme Being. Thus praises of the Lord are sung only in the *Baani*, the *Shabad* as revealed by the Gurus. Besides spiritual enlightenment, the Sikh scripture imparts guidance as to how the human span of life has to be fruitfully and successfully lived, so that it received divine approval, here and hereafter.

The entire structure of Sikh religious thought and practice is based on the concept of a Formless being and consequently the Sikh worship form also uses a formless vehicle in the form of singing of the Scriptures. The Fifth Guru, Guru Arjan Dev Who compiled the Guru Granth Sahib, and who established the practice of singing of scriptures at the Harmandar in Amritsar as the sole form of worship, states that after evaluating various prevalent forms and means of reaching the ultimate, he concluded that "singing of the God's praises" is the best and only form of effective worship and thus acceptable in the Sikh religion.

ਪਾਠੁ ਪੜਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ
ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ॥
ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ
ਅਧਿਕ ਅਹੰ ਬੁਧਿ ਬਾਧੇ॥

I read the holy texts and dwelt on the
Vedas, and Controlled my breath and
cleansed my inner system,
But I abandoned not the Society of
five (desires) and Was bound to egohood
more and more.

ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ
ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ॥
ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ
ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ॥ ਰਹਾਉ॥

O dear! These are not the
ways to meet the God,
I tried any number of them.
So, Prostrate at the Master's
Door any pray
"O God, bless me with a
Discriminating Intellect (Pause.)

ਮੋਨਿ ਭਇਓ ਕਰਪਾਤੀ ਰਹਿਓ
ਨਗਨ ਫਿਰਿਓ ਬਨਮਾਹੀ॥
ਤਟ ਤੀਰਥ ਸਭ ਧਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਓ
ਦੁਬਿਧਾ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ॥

I abide in silence and made of
my hands the bowl, and
Wandered naked though the woods,
And I visited all the pilgrim
places and river banks,
Yes, the whole earth; but the
sense of duality stuck on

ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਤੀਰਥ ਜਾਇ
ਬਸਿਓ ਸਿਰਿ ਕਰਵਤ ਧਰਾਏ॥
ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਇਹ
ਬਿਧਿ ਜੇ ਲਖ ਜਤਨ ਕਰਾਏ॥

My mind's craving led me
to abide at the holy places;
Yes, I chose to be sawn alive
But my mind's scum was
not cleansed thus, Howsoever I tried.

ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ
ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਦਾਨੁ ਦਾਤਾਰਾ॥
ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਮਿ ਬਹੁ ਅਰਪੇ
ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਹਰਿ ਦੁਆਰਾ॥

I gifted away gold, women and
horses and elephants
To be acclaimed a man of charity.
Yea, I offered in alms food,

cloths, and land
But did not get to the Lord's Door.

ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ
ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ॥
ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ
ਨਹ ਮਿਲਿਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ॥

I performed worship,
and made flower-offerings
(to the Gods)
Yea, I prostrated like a log and
performed six kinds of actions.
But I was tied to my self and
attuned not to my God
This way too,

ਜੋਗ ਸਿਧ ਆਸਣ ਚਉਰਾਸੀਹ
ਏ ਭੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਹਿਆ॥
ਵਡੀ ਆਰਜਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਨਮੈ
ਹਰਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਗਹਿਆ॥

I practised Yoga, like a Siddha, and all the eighty four Postures and achieved longivity, but met not the Lord and Kept on taking birth over and over again.

ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਰਾਜਨ ਕੀ ਰਚਨਾ
ਕਰਿਆ ਹੁਕਮੁ ਅਫਾਰਾ॥
ਸੇਜ ਸੋਹਨੀ ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਨਰਕ ਘੋਰ ਕਾ ਦੁਆਰਾ॥

I ruled over lands and indulged
in regal pleasures, and Swelled by ego,
I issued commands.
Slept on Luxurious beds perfumed
with sandalwood scent,
But fell into hell at the end.

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਹੈ
ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ
ਜਿਸੁ ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ॥

The highest deed is the singing of the
Lord's Praises in the Company of the
Guru in the Bani (Sadh Sangat).
Sayeth Nanak; He alone attains it in
whose lot it is so Writ by God.

ਜਤੁ ਸੰਜਮ ਤੀਰਥ ਓਨਾ ਜੁਗਾ ਕਾ
ਧਰਮੁ ਹੈ ਕਲਿ ਮਹਿ ਕੀਰਤਿ ਹਰਿਨਾਮਾ।

Celibacy, self-discipline and pilgrimages
Are the faiths of those ages
In the dark ages (Kal i.e. present)
glorification
Of Lords name is the only righteous deed
It is again reiterated :

ਕਰਮ ਧਰਮ ਪਾਖੰਡ ਜੋ ਦੀਸਹਿ
ਤਿਨ ਜਮੁ ਜਾਗਾਤੀ ਲੂਟੈ॥
ਨਿਰਬਾਣ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੁ ਕਰਤੇ ਕਾ
ਨਿਮਖ ਸਿਮਰਤ ਜਿਤੁ ਛੂਟੈ॥

The rituals, religious rites and
hypocrasies which are seen,
Them plunders yama, the tax gatherer
Sing thou the pure praise of the Creator,
Contemplating whom even for a moment
Thou shalt be emancipated
(Suhi M 5 Page - 4797)

For Sikhs worship is not a passive adoration. It is a masculine subscription of human-being (*Purakh*), toward his Master the Lord, the Timeless Man (*Akal Purakh*) whom he holds high. It is the devotion of a liberated man who does not stoop His Songs are not an appeal to the sensual alone by being just lyrical. His singing portrays love, so it should be sweet, that is musical. But this is the spiritual love, the pure one. His songs must have a deep sense of longing (*Birhaa*) in the sense perceived in Indian classical music and not the bemoanings of modern day singing. This longing (*Birhaa*), the yearning of the

individual soul for the universal soul (*Divinity*) from which it has been separated, is the essence and essential of relationship of man with God, and key element of the Sikh prayer and worship. This longing for the *Akaal Purakh* is to be kindled within the individual by singing (*Keertan*) of the Word (*Shabad*);

ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ॥
ਫਰੀਦਾ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਉਪਜੈ
ਸੋ ਤਨੁ ਜਾਣੁ ਮਸਾਨੁ॥

Men talk of the Lord's love and its pang
O, the Lord's pang, thou art the monarch of all
Farida, the body, in which the Lord's love swells up not,
Deem thou that body to be the cremation ground
He who loves, attains the Lord

Good music, even without words, must have a thought content, only then it enables the Spirit, tranquillises and purgates the self in the Aristotelian sense of purgation. It is, therefore, essential that the composition of the song must be capable of enabling, or at least communicating chaste sensibilities. The sensibility of the 'composition' (*Reet*) and the style of singing must therefore be complementary to the 'intent' (*Bhaav* - meaning, *Arth*) of the 'words' (*Shabad*). In Gurbani we read about *'Sahaj Dhun'*.

The Sikh Keertan not only takes this aspect of art into consideration but also goes one step further. It combines the Beat (*Taal*) Tempo (*Laiy*) the poetic meter and even the structure of the poetry with the structure of the classical Indian music.

The Beat (*Taal*) is defined in many of the Shabads and mentioned as '*Ghar*'.. The shabad construction and meter of the poetry is so set up that the pattern of the 'Beat' does not break up the sentence construction. In fact it accentuates its thought content. The '*Ghar*' concept is indicative there of, and the 'Partaal' shabads are a speciality of this aspect.

Then there is the Pause (*Rahaao*) in the *Shabad*. Almost all shabads have the indictor '*Rahaao*' mentioned after one of its sentences. This is significant. The aesthetes in Indian musicology define the structure of a composition (especially in traditional *Dhrupad* style) as consisting of *Asthai* or the 'burden', the *Antraa*, the *Sanchari* and the *Abhogh*, interpreted as thesis, anti-thesis, synthesis and limitation or *'ambit'* or limitation, of the raag respectively. This very definition lifts the art of Indian music on to the plane of the sublime. Like all great arts it becomes resolution of the paradox. The Sikh poetic scriptures too being sublime in nature, the initiators of the *Shabad Keertan* concept structured their poetry and their singing in such a manner that it completely fits into this pattern and it becomes enabling and effective.

It is an established principal in *Keertan* that the sentence before the pause (*Rahaao*) is required to be sung as the *Asthai* or the 'burden'. It is so because this sentence, (the *tuk*) always contained the gist of the thought content of the *Shabad*, the hymn. Also the sentence after the pause (*Rahaao*)

elaborates, explains the puts forth and explains the other aspect of thought like the Antra. Thus the whole concept is of an integrated approach of thought (*Bhaav*), emotion, (*geet*) and the beat (taal), the flux of time in one inseparable whole.

Such is the importance of music and raags in Gurmat Sangeet, that the entire Sri Guru Granth Sahib is divided into chapters heads under the names of 31 raags of the Indian classical musical traditions. Beginning with *Sri raag* and ending with Jaijaiwanti, all compositions have the title of raag appended to it, signifying the raag in which the stanza was first composed and desired to be sung in by the Gurus.

Keertan envelopes the personality on the sensual plane in melody, on the intellectual plane in the rationale of the message of the scripture, the *Baani* and on the emotional plane in the nobility and catholicity of the Indian classical music. Thus the experience becomes total, and the longing (*Birhaa*) links the One with the *Ultimate*. This worship thus is a total involvement of the human psyche. It is similar to the experiencing of His Creation on all planes; described in Gurbani the experience of His presence thus becomes total".

ਅਖੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕੰਨੀ ਬਾਣੀ ਮੁਖਿ ਆਖਣੁ ਸਚੁ ਨਾਮੁ॥

Whosoever sees the Lord's omnipresence
With his eyes, hears the Guru's word
With his ears, and utters the
True Name With his mouth.
He attains the full wealth of honour
And his attention is fixed on the Lord.

Thus when Hymns (*Shabads*) are rendered to purely sensual, erotic type of tunes, not only the aesthetics but the very purpose, sanctity, and the sacremony of worship is violated in a most abject manner.

The Guru says :

ਮੇਰੇ ਮੋਹਨ ਸ੍ਰਵਨੀ ਇਹ ਨ ਸੁਨਾਏ॥
ਸਾਕਤ ਗੀਤ ਨਾਦ ਧੁਨਿ ਗਾਵਤ
ਬੋਲਤ ਬੋਲ ਅਜਾਏ॥

"Oh my beloved! Let me not hear the heretic degrades who sing tunes and songs but speak unbecoming language".

The singing of the *Shabad* is not to subordinate the word with the music. The Sikh *Keertan* has to be a judicious combination of them, with one end grounded on the earth and the other soaring high towards heaven and Infinity. It is the Word that must dominate. It is the spiritual aspect which is glorified so that the mind gets attuned with the Will of the Master and transcends into a state of peace and bliss.

Sikhism is a unique religion. Its symbols, practises, rituals (if any) and customs are also typical and unique. Whereas, this religion operates, on a socio-economic plane, the attainment of the Formless (*Nirankaar*) Wondrous Lord (*Vahe Guru*), is achieved though an absolute medium and metaphysically spiritual. This way of life is at once mundane and metaphysically spiritual. It is a common notion that the Sikh religion emerged from the Hindu way of thinking. However, it must be appreciated that a particular social culture can also emerge from a diametrically opposite ethos. Likewise when Guru Nanak Dev moulded the traditional Indian Classical music into

Shabad Keertan, it was a miraculous transformation, the result whereof was aesthetically perfect, and its intent and its effect on the mind became enabling and metaphysically liberating.

Keertan has been given the prime place in the Sikh traditions as this is the sole form of worship prescribed.

"To Sing the praise of the Creator".

Even if *Naad* (absolute sound) was *Braham* (primary / absolute), *Geet* (emotion / song) first emerged as the voice of the soul and found expression in the feelings and emotions of humans, and in the songs of the folk lores and music of the society. This folk lores music, put in the crucible of the process of evolution of literary and artistic creations of intellect and subjected to the regimentation of organised thought and expression, takes the form of classical music and arts. So also does the Indian music tradition have its inseparable roots in folk music. Human social psyche too has its roots in and emotional ties with its folk culture - its psycho - anthropological roots.

Quite a substantial part of the Baani (Scriptures in the Guru Granth Sahib) has been written and composed on the basis of folk tunes and lores of the contemporary Punjab, using popular folk lores associated with the day-to-day happenings of the common people. These folk lores were polished, burnished, refined and elevated with raags and set to suitable rhythm patterns. The phycho-mystic content of the then prevalent raags was fused with folk lores and a new social content was injected into the art form of music, which is much deeper in appeal and acceptance than the common music, and which has far deeper influence and effect on the mind. Thus, various forms of folk music and poetry had been inseparably embodies in the Keertan tradition. Some significant forms of these are :

1) *Alaahaneeaa* 2) *Anjalee* 3) *Sud*
4) *Shohilla* 5) *Karahale* 6) *Kaafi*
7) *Ghorhiaan* 8) *Chhant* 9) *Dakhaney*
10) *Birharhay* 11) *Vanjaaraa* 12) *Vaar*

A very prominent style of these folk forms in Gurmat Sangeet is the Vaar-an ode or a ballad. In folk tradition, Vaar's were sung in the memory and praise of deeds of warriors and heroes. This form was used to raise the morale of prople by narrating deeds of their valour and honour. In consonance with the spirit of the emerging new faith that Sikhism was, and its commitment to aggressive propagation of the good and dynamic redemption of the people, the Gurus wrote *Vaars* (odes) - singing the glory of the Almighty. There are 22 Vaars incorporated in the Granth Sahib. These *Vaars* are written under different raags/headings and 9 Vaars out of these are composed on basis of the popular prevailing folk lores of the $15^{th}/16^{th}$ century Northern India.

The most popular and significant of the *Vaars* is one in *Aasaa* raag, which is prescribed as the daily morning service in all Gurdwaras. It has the headings *Asaa Mohalla* 1 (*Asaa* of the 1st Guru) *Vaar Slokan Naal... Tunday Asraje dee Dhunnee*

(of the maimed King Asraj). The legend of Asraj was very popular in Rajasthan and the minstrels would sing this story in song form. Based on the meteric construction and the style (*Ang*)- on which its *Pauris* were composed, a format was established for singing this *Vaar* by the Gurus. It opens with the declaration:

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ॥

Such is His glory, and so goes on the ode.

These lores are to be sung in the old traditional styles and are known as *Dhunees*, and are mentioned as subheadings on 9 out of the total 22 *Vaars* in the Guru Granth Sahib.

Each of these lores has a legend and a story of its own. Each of them has a different poetic meter, stanza, structure and embellishments with which they are sung. Traditional *Raagis* (singers of Gurmat Sangeet) sang these lores (*Dhunee*) regularly till late. Now unfortunately, only a few of them are familiar with these traditional compositions!

Just as *alaap* singing of Indian classical tradition is said to be worship of the Absolute through sound, absolute *Naad Braham*, the religious practices of religion prior to Sikhism recommended worship out of the social context. They recommended renunciation and penances etc by an individual in solitude. In the Sikh way of life religion is practised by participation at the socio economic level while living a normal life. The attainment of the Universal, the Timeless is recommended through deed, living and knowledge (*Gian*). Thus, in Sikhism recourse is taken to the singing of the *Baani*.

The *Maryada* at the Golden Temple at Amritsar is that of constant and continuous music, *Keertan* divine and sublime, is carried on day and night by relays of *Keertan Jathas* (*Raagis*) except for a couple of hour at mid-night when cleaning and washing of the temple is being done. At that time, too, those who do the service, keep singing *Shabads*. This practise was first established by the 5th Guru Arjan Dev and has continued ever since. No other prayer, ritual discourse of any kind or preaching as such is allowed at the holy precinct of the Harimandar.

The Tenth Guru's contribution to Sikh music also, was exceptional, as is evident from his compositions in the Dasam Granth. There are 9 different styles of poetry, (*Chhands*), totalling 73 compositions in the Dasam Granth that deal directly with music and are called *Sangeet Chhands*. One such in original, is given as it is, impossible to translate their rhythm and beat. The beauty of these compositions could be appreciated only by one who is conversant with playing on the *mridang*.

ਕਾਗੜ ਦੀ ਕੁਪਯੋ ਕਪਿ ਕਟਕ,
ਬਾਗੜ ਦੀ ਬਾਜਨ ਬੱਜੀਯ।
ਤਾਗੜ ਦੀ ਤੇਗ ਝਲਹਲੀ,
ਗਾਗੜ ਦੀ ਜੋਧਾ ਗਲ ਗੱਜੀਯ।
ਸਾਗੜ ਦੀ ਸੂਰ ਸੰਮੂਹੇ,
ਨਾਗੜ ਦੀ ਆਰਣ ਰੰਗ ਰੱਚਯੋ।
ਸੰਸਾਗੜ ਦੀ ਸੁਭਟ ਨੱਚੇ ਸਮਰ,
ਫਾਗੜਦੀ ਫੁੰਕ ਫਨੀਅਰ ਕਰੇ।
ਸੰਸਾਗੜ ਦੀ ਸਮਟੇ ਸੁੰਕੜੇ

ਫਨਿਪਤਿ ਫ਼ਨਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਧਰੇ।

Kagarh di kupio, kapi katak,
Bagarh di Bajan Rann Bajio
Tagarh di Teg Jhalhali,
Gagarh di Jodha gal Gajjiye
Sagarh di soor samohay.
Nagarh di aaran rang rachey
Sansagarh di Samattay sunkarhai
Phanpat Phan Phir Phir Dhare.

Shabads sung in appropriate music is the quickest way to put the human soul into harmony with the creator and the working of His created Nature. Such music in Sikh parlance is called *Shabad Keertan.*

In the words of the learned musicologist Raghav R. Menen :

"Sikhism is perhaps the only religion that uses music as ritual, liturgy, prayer and insights. Hindusim is cautious and defensive on the subject of music and uses it sparingly in religious observance. There is, of course, the *bhajan*. But *bhajan* is not part of the essential ritual, most of the minutiae of the religious core of Hindusim are, in fact, based on tantric mudras (gestures) drawn from a subtly concealed and deeply hidden, esoteric inheritance. Sikhism, on the other hand, believes in subtly subverting the inner resistance of the human being, transform and regenerate him and trap him into an awareness of his inner essence. Indeed, Gurmat Sangeet is among Sikhism's essential tools of transformation".

Such is the sublime plane and pedestal on which keertan in the tradition of Gurmat Sangeet was established and placed by the great Gurus This tradition and its purity was maintained by the community and preserved through the turbulent and dark days of the eighteenth century. Leaders of the Panth, attuined to the spirit of the Khalsa generated by the Gurus, practised the precepts of the faith. The great chief Jassa Singh Ahluwalia, learnt Keertan and performed it in the presence of Mata Sundari Ji in Delhi, and was an accomplished *keertaneea.*

The Nineteenth century saw establishment of the Sarkar Khalsa. During the glorious days of the Sikh rule, Amritsar and the Harmandar Sahib in particular, were places of pilgrimage for lovers of spiritual music. Throughout the 19th century Gurmat Sangeet maintained its pristine purity, nobility and a character. Rabaabis and raagis performed Keertan with dedication, devotion and commitment to the spirit and the meaningfulness given to this, what one may call, liturgy and art form.

A general decline set in after the mid-twentieth century. The previous generations, proponents of Keertan in its high tradition, aged into rarity. Patronage by the un-knowing leadership, indifference to articles of faith and pursuit only of pelf and power, meant that the great heritage of the community, the Gurmat Sangeet, gradually degenerated into a state where, what is accepted as keertan by most of the raagis of today, is not even a faint shadow of its original self; nor does it seem to be the vehicle of what it was intended to convey. It almost seems to have lost its purpose.

Keertan performed in the Gurmat Sangeet

tradition is a form and means of worship, the only one prescribed for the Sikhs. It is not a source of entertainment. This has to be understood. Putting it a colloquial way, classical music at best manifests raags and raaganis (as the emotional entity), prevalent Indian common music produces imagery of dance, love and performers on the silver and small screens. But Keertan must give us divine experience. The Baani thus sung must elevate us, put us into bliss and give the peaceful mystic experience of being One with All -it must enable us, it is food of the soul. Unfortunately, by and large, today's Keertan does not come anywhere near this. It is therefore the obligation of the present generation, mindful of the survival and propagation of the Sikh way of life, its traditions, its practises and the dictates of the great Gurus, to preserve and spread the correct liturgy.

When liturgy and form of worship lose their integrated character, when its practise is alienated and contrary to the fundamental precept, then mere ceremony or the idle act becomes only a ritual. Ritualism has no place in Sikh way of life -in fact it is negated and to be decried.

Courtesy: NISHAN, (The Nagaara Trust)

ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸਿੱਖ ਵੈਲਫੇਅਰ ਕੌਂਸਿਲ (ਰਜਿ:), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸੁਖ ਨਿਵਾਸ, ਪਿੰਡ ਖਾਨਪੁਰ, ਖਰੜ ਵਿੱਚ 5 ਤੋਂ 12 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ (ਲੜਕੇ ਜਾਂ ਲੜਕੀਆਂ) ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਵਿਧਵਾ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਰੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਫਾਰਮ ਕੌਂਸਿਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਵਨ, ਬੀ ਬਲਾਕ, ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 018 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, 31 ਮਈ, 2000 ਤੱਕ ਭਰ ਕੇ ਭੇਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਣ ਲਈ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ (ਐਮ. ਏ. ਸੋਸ਼ਲ ਵਰਕ ਆਦਿ), ਅਨੁਭਵੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਵੀਰ ਜਾਂ ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੈਨੇਜਰ ਵਜੋਂ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ, ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ, ਬੀਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦਸਵੀਂ ਜਾਂ ਬਾਰਵੀਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸੁੱਖ ਨਿਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿਖਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੁਕੰਮਲ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੇ 15 ਮਈ, 2000 ਤੱਕ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

NEWS

Kirtan Parchar Academy, Gujranwala Town, Part-1, Delhi, organised Annual Kirtan Darbar in which reknowned Kirtan Jathas like Bhai Sahib Sukhdev Singh Surjit Singh Ji (Hazoori Ragi Sis Ganj Sahib), Bhai Sahib Bhai Jaswinder Singh Ji (Texla TV), Bhai Sahib Gurbachan Singh Ji "Lali" Punjab & Sind Bank, Bhai Sahib Sunilji Arora Haridwar Wale, Bhai Sahib Nand Singh Ji, Bhai Sahib Amrik Singh Bedal, Miri Piri Jatha (Yamuna Nagar) recited the Gurbani. The main object of Kirtan Darbar was cooperation & coordination of all religions & peace of the country. Homage was paid to 35 sikh families of Anant Nag (Kashmir), who had sacred their lives and youth Council (Regd.) donated Rs. 35,000/-. Kirtan Parchar Academy is a committed organisation for religious programmes like Gurmat Quiz Competitions, Kirtan Competitions, Khalsa Merathon Races and promotion of Punjabi Language and also holding Punjabi classes. Central Minister Sh. Madan Lal Ji Khurana, member SGPC Jathedar Surjit Singh, member SGPC S. Avtar Singh Hit President Akali Dal (Badal) S. Raminder Singh Saili Gen. Sec. Akali Dal (Badal), S. Kuldeep Singh Ji Bhogal Member SGPC, S. Ravinder Singh Ji Khurana Member SGPC, S Inderjit Singh Babbar, S. Hari Singh Aneja, S. Davinder Singh Madaan, S. Nanak Singh Sehgal, S. Avtar Singh Anand, S. Saranjit Singh, S. Gurdev Singh Singh Gujral, S. Harnam Singh Toofan, Sh. Nathu Ram Nagar Municipal Councellor and many distinguished guests participated. S. Inderjit Singh Babbar, Chairman Kirtan Prachar Academy presented Siropa to Sh. Madan Lal Ji Khurana for his achievements made for the cause of humanity.

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

੭੧੩

ਟੋਡੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੁਪਦੇ	Todi 5th Guru. Dupadas.	ਟੋਡੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੁਪਦੇ।
੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥	There is but One God. By True Guru's grace, is He obtained.	ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਮਾਗਉ ਦਾਨੁ ਠਾਕੁਰ ਨਾਮ॥	O Lord, from Thee, I crave the gift of Thy Name.	ਹੇ ਸਾਹਿਬ! ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਅਵਰੁ ਕਛੂ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਨ ਚਾਲੈ ਮਿਲੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਗੁਣ ਗਾਮ ॥੧॥	Naught else shall go with me. Through Thine grace, grant me the singing of Thy praise.	ਹੋਰ ਕੁਝ ਭੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਰਾਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਬਖ਼ਸ਼।
ਰਹਾਉ॥	Pause	ਠਹਿਰਾਉ।
ਰਾਜੁ ਮਾਲੁ ਅਨੇਕ ਭੋਗ ਰਸ ਸਗਲ ਤਰਵਰ ਕੀ ਛਾਮ॥	Kingdom, wealth, varied revelments and enjoyments are all like the shadow of a tree.	ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ, ਦੌਲਤ, ਅਨੇਕਾਂ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹਾਰਾਂ ਸਮੂਹ ਬਿਰਛ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ ਮਾਨੰਦ ਹਨ।
ਧਾਇ ਧਾਇ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਕਉ ਧਾਵੈ ਸਗਲ ਨਿਰਾਰਥ ਕਾਮ॥੧॥	Man runs, runs and hastens in many directions, but all his undertakings are vain.	ਇਨਸਾਨ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੌੜਦਾ, ਦੌੜਦਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਨਿਸਫਲ ਹਨ।
ਬਿਨੁ ਗੋਵਿੰਦ ਅਵਰੁ ਜੇ ਚਾਹਉ ਦੀਸੈ ਸਗਲ ਬਾਤ ਹੈ ਖਾਮ॥	Everything else, that man desires other than the Lord of the World, appears to be unstable.	ਬਗੈਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਦੇ, ਹੋਰ ਹਰ ਸ਼ੈ, ਜਿਹੜੀ ਬੰਦਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ, ਅਨਸਥਿਰ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੰਤ ਰੇਨ ਮਾਗਉ ਮੇਰੋ ਮਨੁ ਪਾਵੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ॥੨॥੧॥੬॥	Says Nanak, I pray for the dust of the saints feet, that my soul may obtain rest.	ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।

● ● ●

੭੧੮

ਕਉਨ ਕੋ ਕਲੰਕੁ ਰਹਿਓ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਲੇਤ ਹੀ॥	Who, that utters the Lord's Name' retains the stain of sin?	ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਹਦਾ ਕੋਈ ਪਾਪ ਦਾ ਦਾਗ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
ਪਤਿਤ ਪਵਿਤ ਭਏ ਰਾਮੁ ਕਹਤ ਹੀ॥੧॥	The sinners become pure by uttering the Lord's Name.	ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਪਾਪੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਰਹਾਉ॥	Pause.	ਠਹਿਰਾਉ।
ਰਾਮ ਸੰਗਿ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਆਈ॥	In the company of the Lord, slave Namdev has acquired faith.	ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਗੋਲੇ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ।
ਏਕਾਦਸੀ ਬ੍ਰਤੁ ਰਹੈ ਕਾਹੇ ਕਉ ਤੀਰਥ ਜਾਈ॥੧॥	He has ceased to fast on the eleventh lunar day and why should he go on pilgrimages to shrines?	ਉਸ ਨੇ ਚੰਦੋਂ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀ ਦਾ ਉਪਹਾਸ ਰੱਖਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ?
ਭਨਤਿ ਨਾਮ ਦੇਉ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਸੁਮਤਿ ਭਏ॥	Says Nam Dev, I have now become a man of good deeds and good thoughts.	ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ।
ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਮੁ ਕਹਿ ਕੋ ਕੋ ਨ ਬੈਕੁੰਠਿ ਗਏ॥੨॥੨॥	Who and which have not gone to heaven by uttering the Lord's Name, under Guru's instruction?	ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਹੜੇ, ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤਾਬੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ, ਬ੍ਰਹਿਮਲੋਕ ਨਹੀਂ ਪਧਾਰੇ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਰਾਗ ਟੋਡੀ, ਰੂਪਕ (ਮੱਧਜ ਲਯ)

ਠਾਠ : ਟੋਡੀ। ਜਾਤੀ : ਸੰਪੂਰਣ । ਵਾਦੀ : ਧੁ ਸੰਵਾਦੀ : ਗੁ

ਸਮਾਂ : ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ, ਅੱਠ-ਨੌ ਵਜੇ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ : 'ਰੇ ਗਾ ਧਾ' ਸੁਰ ਅਤੀ ਕੋਮਲ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਅਰੋਹ : ਸ, ਰੁ ਗੁ, ਮੱ ਪ, ਧੁ; ਨ ਸਂ। ਅਵਰੋਹ : ਸਂ, ਨ ਧੁ, ਪ, ਮੱ ਗੁ, ਰੁ, ਸ।

ਨ ਨ
ਪਕੜ : ਧੁ̣ - ਨ̣ ਸ, ਨ̣ ਰੁ ਗੁ, ਮੱ ਰੁ ਗੁ, ਰੁ ਗੁ ਰੁ, ਸ।

0			1		2		0			1		2	
	ਸਥਾਈ:		ਪ										
			ਮੱ	-	ਪ	ਧ	ਸਂ	-	ਨ	ਧੁਪ	ਮੱਗੁ	ਮੱ	ਮੱ
			ਮਾ	ऽ	ਗਉ	ऽ	ਦਾ	ऽ	ਨ	ਠਾऽ	ऽऽ	ਕੁ	ਰ
			ਪ										
ਧੁ	-	ਧੁ	ਮੱ	-	ਪ	ਧੁ	ਸਂ	-	ਨ	ਧੁਪ	ਮੱਗ	ਮੱ	ਮੱ
ਨਾ	ऽ	ਮ,	ਮਾ	ऽ	ਗਉ	ऽ	ਦਾ	ऽ	ਨ	ਠਾऽ	ऽऽ	ਕੁ	ਰ
ਧੁ	-	-	ਪ	-	-	-	ਪ	ਨ	ਧੁ	ਪ	-	ਪ	ਪ
ਨਾ	ऽ	ऽ	ਮ	ऽ	ऽ	ऽ	ਅਵ	ਰ	ਕ	ਛੂ	ऽ	ਮੋ	ਰੈ
ਮੱ	ਧੁ	ਮੱ	ਗ	ਰੁ	ਸ	-	ਰੁ	ਗੁ	ਮੱ	ਧੁ	-	ਨ	ਸਂ
ਸੰ	ਗ	ਨ	ਚਾ	ऽ	ਲੇ	ऽ	ਮਿ	ਲੇ	ਕਿਰ	ਪਾ	ऽ	ਗੁ	ਣ
ਨ	ਧੁ	ਧੁ											
ਗਾ	ऽ	ਮ-ਮਾਗਉ...											
ਅੰਤਰਾ													
ਪ	ਮੱ	ਮੱ	ਧੁ	-	ਮੱ	ਧੁ	ਸਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ
ਗਾਂ	ऽ	ਜ	ਮਾ	ऽ	ਲ	ਅ	ਨੇ	ऽ	ਕ	ਭੋ	ਗ	ਰ	ਸ
ਨ													
ਧੁ	ਧੁ	ਧੁ	ਨ	ਨ	ਸਂ	-	ਰਂ	-	-	ਸਂ	-	-	-
ਸਗ	ਲ	ਤਰ	ਵ	ਰ	ਕੀ	ऽ	ਛਾ	ऽ	ऽ	ਮ	ऽ	ऽ	ऽ
										ਨ			
ਰੁਂ	ਗੁਂ	ਗੁਂ	ਰੁਂ	ਗੁਂ	ਰੁਂ	-	ਸਂ	ਸਂ	ਰੁਸਂ	ਧੁ	-	ਧੁ	-
ਧਾ	ऽ	ਇ	ਧਾ	ਇ	ਬਹੁ	ऽ	ਬਿ	ਧਿ	ਕਉ	ਧਾ	ऽ	ਵੈ	ऽ
										ਪ			
ਪ	ਮੱ	ਮੱ	ਧੁ	-	ਨ	ਸਂ	ਨ	ਧੁ	ਧੁ	ਮੱ	-	ਪ	ਧੁ
ਸਗ	ਲ	ਨਿ	ਗਾ	ऽ	ਰ	ਬ	ਕਾ	ऽ	ਮ,	ਮਾ	ऽ	ਗਉ	ऽ

ਰਾਗ ਟੋਡੀ, ਇਕਤਾਲਾ (ਦਰੁੱਤ ਲਯ)

X		0		2		0		3		4	
ਸਥਾਈ											
ਨ਼						ਗੁ					
ਧ਼	–	ਧ਼	ਨ਼	ਸ	ਸ	ਰੁ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ	–
ਕਉ	s	ਨ	ਕੋ	s	ਕ	ਲੰ	s	ਕ	ਰ	ਹਿਓ	s
ਰੁ			ਗੁ							ਨ਼	
ਨ਼	–	ਨ਼	ਰੁ	–	ਰੁ	ਗੁ	–	ਰੁਨ਼	ਸ	ਧ਼	–
ਗਾ	s	ਮ	ਨਾ	s	ਮ	ਲੇ	s	ਤs	ਹੀ	s	s
			ਗੁ								
ਧ਼	ਗੁ	ਰੁ	ਰੁ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	–	ਪ	ਮੱ	–	ਧੁ
ਪ	ਤਿ	s	ਤ	s	ਪ	ਵਿ	s	ਤ	ਭ	s	ਏ
ਧੁਮੱ	–	ਗੁ	ਗੁਮੱ	ਧੁਨ	ਧੁ	ਮੱ	ਗੁ	ਰੁ	ਗ	ਰੁ	ਸ
ਗਾs	s	s	ਮs	ss	ਕ	ਹ	ਤ	s	ਹੀ	s	s
ਅੰਤਰਾ											
						ਨ					
ਮੱ	ਗੁ	ਗੁ	ਮੱ	ਧੁ	ਧੁ	ਸਂ	–	ਸਂ	ਸਂ	–	ਸਂ
ਰਾ	s	ਮ	ਸੰ	s	ਗ	ਨਾ	s	ਮ	ਦੇ	s	ਵ
ਨ						ਗੁਂ					
ਧੁ	ਧੁ	–	ਨ	ਸਂ	ਸਂ	ਰੁਂ	ਗੁਂ	ਰੁਂ	ਸਂ	–	ਸਂ
ਜ	ਨ	s	ਕਉ	s	ਪ੍	ਤ	s	ਗਿਆ	ਆ	s	ਈ
ਰੁਂ									ਨ		
ਗੁਂ	ਰੁਂ	ਰੁਂ	ਸਂ	–	–	ਨ	ਸਂ	ਰੁਸਂ	ਧੁ	ਧੁ	–
ਏ	ਕਾ	ਦ	ਸੀ	s	s	ਬ੍	s	ਤs	ਰ	ਹੈ	s
						ਧੁ					
ਧੁ	ਨ	ਧੁ	ਮੱ	ਧੁ	ਨ	ਮੱ	ਗੁ	ਰੁ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ
ਕਾ	s	ਹੇ	ਕਉ	s	ਤੀ	ਰ	ਥ	s	ਜਾ	s	ਈ

With compliments from

Kulvinder Singh

Phone : (O) 3312440
Resi. : 5721753

SAWHNEY CLOTH HOUSE

46, Shanker Market, Connaught Circus, New Delhi - 110 001

Postal Regd. No. PB/0135/2000

~~Regd. No. Chandigarh D[illegible]/99~~ RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-233

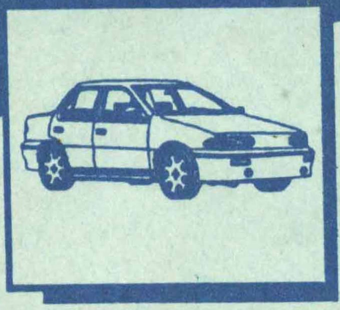

ALLAHABAD BANK

(In the Service of Nation Since 1865)

Head Office : 2, Netaji Subhas Road, Calcutta- 700 001

Regional Office : Sector 17-B, Bank square, Chandigarh Tel : 0172-702912, 701590, 709458, Fax : 0172-704752

Internet Web : HTTP : // www . allahabadbank . com

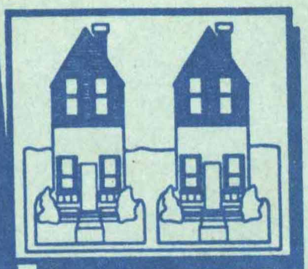

2000 OFFICES / BRANCHES ALL OVER INDIA

For loans of any nature, trust us to deliver the goods to you in with promptuess and hassle free arrangement.

* CAR FINANCE	* SAVINGS BANK OVERDRAFT
* HOUSING FINANCE	* FLEXIFIX DEPOSIT
* CONSUMER FINANCE	* CREDIT CARD
* EDUCATION LOAN	* GREEN CARD FOR FARMERS

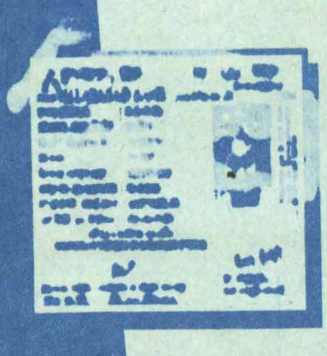

A TRADITION OF TRUST

"ALP - THE MARK OF QUALITY"

A joint venture with Nishikawa Rubber Company of Japan

(World leading company in EPDM weatherstrips)

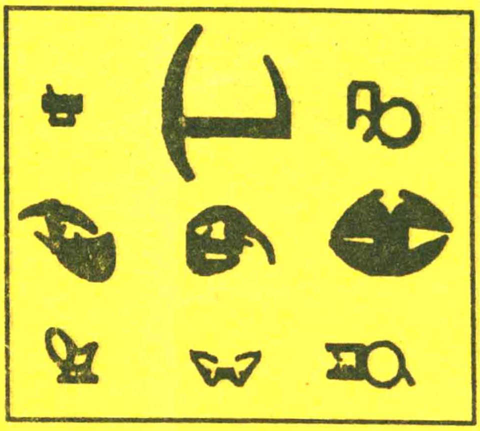

QUALITY SEALS FOR GLOBAL MARKET

Manufacturers of specialised EPDM rubber, sponge and flock products for the automotive original equipment and building markets

UNDER THE BRAND NAME OF ALP, WE MANUFACTURE

- **Flocked / PU Coated Glass Run Channels**
- **Celluar Profiles with Nylon Inserts**
- **PVC Trims**
- **Bus Body Building Profiles**
- **Windshield Rubber**
- **Co-extruded Profiles / Trims**
- **PVC Sponge Seals**
- **Building Profiles**

The profiles comply with the most advanced international standards. Some of our esteemed customers are GM, Toyota, Lancer Mitsubishi, Honda Daewoo, Suzuki, Telco.

ALP

ANAND NISHIKAWA COMPANY LIMITED

An ISO 9002 Company

C - 10, Sector: 1, NOIDA (U.P.)

Phone : 0118 - 556528

email : anco.lalru@rmc.sprint.rpg.ems.vsnl.net.in

Visit us at : htto://www.indianauto.com/alp